

מאבק על הייצוגים האתניים של יהודי טורקיה במדינת ישראל הצעירה

תמיר קרקסון ואביעד מורנו

תקציר

בתקופת העלייה הגדולה, בשנים 1948-1951, היגרו לישראל יותר מ-34,000 יהודים מטורקיה. הם היו חמישה אחוזים בערך מכלל המהגרים לישראל באותה תקופה וכעשירית מכלל המהגרים מארצות אסיה ואפריקה. באותן שנים עסקה מדינת ישראל בקליטת מהגרים יהודים בהיקפים חסרי תקדים ובניסיון להטמיע קבוצות אתניות שנתפסו כ'לא-מודרניות' בתוך כור היתוך ישראלי. בעיני הממסד, זיקתם של המהגרים מארצות אסיה ואפריקה אל ארצותיהם נחשבה שלילית, הן בשל תפיסתן כ'קדם-מודרניות' ו'מתפתחות' הן בשל הגדרת מרביתן כ'מדינות אויב'. על הרקע הזה, לרוב נחשבו מהגרים מארצות אלה סוכנים פסיביים בכינון מנגנוני הממשל של המדינה, ולעתים אף נטל על הממסד הקולט, אולם עוד במארכס 1949 הייתה טורקיה לאחת המדינות היחידות שכוננו יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל. הדבר לא רק הקל על יוצאי טורקיה לשמור על זיקה תרבותית, פוליטית ואף לאומית למדינת מוצאם, להבדיל מרוב ארצות המזרח התיכון, אלא אף אפשר להם להציג את עצמם כשחקנים בעלי חשיבות אסטרטגית לטיפול מערכת יחסי החוץ של ישראל.

במאמר זה אנו בוחנים את מאבקם של גורמי מפתח בקרב הנהגת יהודי טורקיה בישראל על האפשרויות למנף מצב ייחודי זה כחלק מהמאבק הפנימי בקהילה הטורקית בישראל על מעמדה וזהותה. אנו מצביעים על שתי מערכות נפרדות של דימויים עצמיים: האחת נאמנה לרוחה של תנועת העבודה ולסיפר ממסדי מפא"יניקי, בראשות שבתאי דינר, איש משרד החוץ ומנהיג טורקי מקומי מטעם מפא"י, והאחרת דמוקרטית באופן יחסי ומשקפת מגוון קולות מן השטח, לרבות קולות אופוזיציוניים, בייצוגו של העיתונאי יצחק יעיש. כדי לבחון מערכות דימויים מגוונות ומנוגדות אלו אנו מצליבים לראשונה שני סוגי מקורות: חומרים מן 'הארכיון הגדול', הוא ארכיון המדינה, העוסקים בעיקר בכינון היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לטורקיה ובמעורבותם של יהודים טורקים בכך; וחומרים מן 'הארכיון הקטן', כלומר מעיתונים קהילתיים בישראל אשר חושפים היבטים שלא זכו לתיעוד הממסד. באמצעות מקרה הבוחן של הטורקים בישראל אנו מציעים לבחון מחדש את יחסי הגומלין הסבוכים בין קולות קהילתיים ובין קולות ממסדיים כחלק מגיבושן של קהילות אתניות חדשות בישראל.

מילות מפתח: ארכיון, דיפלומטיה ויחסי חוץ, טורקיה, טרנס-לאומיות, כמאליזם, לאדינו, מנהיגות מזרחית, מפא"י

מבוא

בתקופת העלייה הגדולה (1948-1951) היגרו לישראל 34,237 יהודים מהרפובליקה הטורקית. אלה היו יותר מ-40 אחוזים מן היהודים שחיו בטורקיה בשנת 1945, כ-77,000 במספר.¹ בשנים אלו היו יהודי טורקיה כחמישה אחוזים מהמהגרים לישראל ויותר מעשירית מכ-300,000 היהודים שהיגרו מארצות אסיה ואפריקה.² נוכחותם היחסית של יהודי טורקיה הורגשה במידה רבה אף יותר בשנתיים הראשונות של העלייה הגדולה, עד סוף 1949, שאז הם היו כרבע מהמהגרים מאסיה ואפריקה (כ-31,000 מתוך כ-123,000) וכעשירית מכלל המהגרים לישראל.³ באותן שנים נשלחו המהגרים מטורקיה לשני סוגי מרחבים: האחד, ערים שיושביהן הפלסטינים נטשו אותן או גורשו מהן בימי מלחמת העצמאות, ומהגרים יהודים יושבו בהן כדי לפתור את בעיית שיכונם תוך כדי מניעת שיבת הפליטים (למשל לוד, רמלה, יפו וטבריה). המרחב האחר – מעברות ומחנות עולים, כגון יהוד, אור יהודה, אזור וטירת כרמל.⁴ ההגירה מטורקיה לישראל נמשכה כל העשור הראשון למדינה. בשנים 1952-1958 הגיעו לישראל עוד 5,186 יהודים מטורקיה, רובם ככולם לאחר 1956, בין היתר בתגובה לפרעות נגד לא־מוסלמים באיסטנבול ב־6-7 בספטמבר 1955 ולהצטרף צעדי הלא מוסלמים במדינה.⁵

לסיפור הגירתם של הטורקים יש היבטים ייחודיים אשר מבדלים אותם מרוב יוצאי אסיה ואפריקה שהגיעו לישראל באותן שנים. הרפובליקה הטורקית נוסדה בשנת 1923 על

* מאמר זה הוא חלק ממחקר על יהודי הרפובליקה הטורקית ופזורתם בישראל בשנות החמישים. מחקר זה מומן ממענק מחקר שהוענק לאביעד מורנו בעקבות זכייתו במלגת אלון, המועצה להשכלה גבוהה בישראל, ובראשיתו זכה גם לתמיכת מכון סלטי לחקר הלאדינו באוניברסיטת בר־אילן. אנו מודים לפרופ' אייל ג'ניאולד'ר עמרי אילת, אשר העירו על גרסה מוקדמת של חלקים ממאמר זה, וכן לקוראים החיצוניים של המאמר על הערותיהם המועילות. תודתנו נתונה לד"ר מרגלית סטינגר על עצתה הטובה ולתום קורי ואסתר רות זדיאל על סיועם במחקר.

** במאמר דבקנו בתעתיק המקובל כיום בעברית – טורקיה, אך הותרנו ככתבו את תעתיק השם תורכיה כאשר מדובר בציטוטים או בהפניות למסמכים ארכיוניים.

1 לריכוז נתונים דמוגרפיים ראו: שאול תובל, הקהילה היהודית באיסטאנבול, 1948-1992, הספרייה הציונית, ירושלים תשס"א, עמ' 59-60.

2 משה סיקרון, העלייה לישראל עד 1953, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים תשי"ז, עמ' 73.

3 ירון צור, 'העלייה מארצות האסלאם', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון: תש"ח-תשי"ח, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ח, עמ' 80-81; תובל, הקהילה היהודית באיסטאנבול, עמ' 59.

4 רשימה טיפוסית של מקומות יישוב אלה ואחרים סיפק יצחק יעיש במודעה עבור קוראי עיתונו *La Verdad*, שהוא הצהיר בה כי יגיע לבקר בהם: 2, 3.2.1950, 'A nuestros lectores!'.
5 תובל, הקהילה היהודית באיסטאנבול, עמ' 59-60; Ahmet İcduygu, Şule Toktaş, and B. Ali Soner, 'The Politics of Population in a Nation-Building Process: Emigration of

Non-Muslims from Turkey', *Ethnic and Racial Studies*, 31, 2, p. 371.

חורבות האימפריה העות'מאנית. מאז 1945 חיזקה ארצות הברית את יחסיה עם טורקיה כחלק ממדיניות החוץ שכונתה דוקטרינת טרומן, שמטרתה המוצהרת הייתה להתנגד להתפשטות סובייטית בתקופת המלחמה הקרה.⁶ ארצות הברית – בד בבד עם התחזקות יחסיה עם טורקיה – הייתה אחת התומכות הגדולות ביותר בהקמת מדינת ישראל. ממשל דוד בן-גוריון גיבש בהדרגה, בעיקר מאז ראשית שנות החמישים, אוריינטציה פרו-מערבית, ולפיכך התבדל בהדרגה מברית המועצות בעימות הבין-גושי שהתהווה. הקשרים בין ארצות הברית לישראל ידעו עליות ומורדות, אולם בפועל התקרב ממשל בן-גוריון לצד האמריקני.⁷ על רקע הזיקה המשותפת לגוש המערבי, ובעידודה של ארצות הברית, כוננו בנייהן טורקיה וישראל יחסים דיפלומטיים בנובמבר 1949, למרות המניעים המדיניים הסותרים של טורקיה מול העולם הערבי.⁸ בראש הקונסוליה הישראלית שהוקמה אז באיסטנבול הועמד אליהו ששון (1978-1902), יליד דמשק ולפנים ראש המחלקה הערבית של הסוכנות היהודית, והוא הגיש את כתב האמנתו לנשיא עצמאות איננו (1884-1973) בינואר 1950.⁹ בו בזמן, בדצמבר 1949 נשלח לישראל הדיפלומט הטורקי סייפולה אֶסִין (1902-1982), כדי לשמש הציר הטורקי הראשון בה. אסין היה איש מטה בכיר במטה משרד החוץ של טורקיה, וקודם לכן שימש המזכיר הראשון בשגרירות טורקיה בטוקיו ויועץ בצירות הטורקית בשטוקהולם.¹⁰

על הרקע הזה, למרות שיעורם הגדול של יוצאי טורקיה בגלי העלייה הגדולה, בעיני הממסד הישראלי הם היו בלתי נראים מבחינה אתנית, ולפיכך מי שזיקתם העדתית חלשה משל יהודי 'ארצות המזרח' האחרים אשר זוהו ביתר שאת עם רקעם העדתי שאותו הביאו למדינת ישראל.¹¹ בכך הבחינה התפיסה הממסדית הרווחת את יוצאי טורקיה מיוצאי

6 אריק יאן צורשר, **תורכיה: היסטוריה מודרנית** (תרגמה מאנגלית עדי גינצבורג-הירש), אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשס"ה, עמ' 243-245, 275-277.

7 David Tal, 'United States-Israel Relations (1953-1957) Revisited', *Israel Studies*, 26 (2021), pp. 24-46; אברהם בן צבי וגדי ורשה, **להקיש על כל דלת: מדיניות החוץ של ישראל 1948-2018**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשפ"ג, עמ' 105-127. יודגש כי באותה תקופה טרם נרקמו 'יחסים המיוחדים' בין ארצות הברית לישראל; ראשיתם רק בשנות השישים.

8 Mahmut Bali Aykan, 'The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s', *The International Journal of Middle East Studies*, 25, 1 (1993), pp. 91-92. אחרי יהודי טורקיה חחרו החזיקו יהודי איראן, שמדינתם קיימה יחסים דיפלומטיים עם ישראל בשנים 1958-1979. ראו: Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran, and the United States*, Yale University Press, New Haven, CT 2008; אורלי ר' רחמימאן, "בגיהנום של טהראן נוצחנו 2:1": משחק איראן-ישראל בגביע אסיה לכדורגל (1968), **הכיוון מזרח**, 13 (2007), עמ' 22-28.

9 ירון רן, **אליהו ששון: מדמשק לירושלים**, מכון בן-צבי, ירושלים תשפ"ב, עמ' 102.

10 המדור לענייני תורכיה, המחלקה למזרח התיכון, 'סייפולה אסין – מי הוא?', 5.12.1949, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), חצ-2536/22, עמ' 228.

11 Walter F. Weiker, *The Unseen Israelis: The Jews from Turkey in Israel*, University Press of America, Lanham, MD, New York, and London 1988; שמואל רפאל, **לאדינו כאן ועכשיו: דוברי הלאדינו בישראל נוכח עברם ותרבותם**, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשפ"א, עמ' 19-37.

אירופה ואמריקה, שזהותם האתנית נחשבה קשיחה יותר ואתגר ממשי למדיניות העלייה של ישראל בשל התחרות שנבעה מזיקתם לארצות מוצא אחרות.¹² נוסף על כך נבדלו הטורקים מיוצאי אסיה ואפריקה האחרים: אמנם הממסד הישראלי קטלג אותם כחלק מקטגוריה זו, אולם להבדיל מהקהילות האחרות שהשתייכו אליה (יהודי ארצות ערב ויהודי איראן, שחדלה רשמית להיות ארץ אויב רק בשנת 1958), הזיקה האתנו-לאומית של יהודי טורקיה לארץ מוצאם נחשבה מסוכנת פחות, אם בכלל.¹³

לתפיסתם של יהודי טורקיה בידי הממסד הישראלי כבלתי נראים היה גם ממד לשוני. יוצאי ארצות ערב דיברו רובם ככולם את 'שפת האויב' – ערבית, שנראתה ניכרה במדינת ישראל הצעירה. כמו במקרה של יהודי איראן הדוברים פרסית, לשונם האתנית של יהודי ארצות ערב לא נבדלה מאוד משפת מדינת המוצא שלהם ונחשבה מזרח-תיכונית. לעומת זאת, לאדינו, השפה האתנית של יהודי טורקיה, נבדלה משפת מדינת המוצא שלהם – טורקית, מסיבות שנעסוק בהן להלן. דבר זה תרם לחוסר בולטותה ונראותה של הלאדינו בפסיפס הלשוני של ישראל הצעירה. בו בזמן, כתיבתה של הלאדינו והדפסתה באות לטינית חזקו את הממד האירופי שלה והפחיתו את תפיסתה כשפה שאינה הולמת את מדינת ישראל, שגיבשה אוריינטציה מערבית, כמו שנתפסו הערבית והפרסית. על הרקע הזה פעלו מנהיגיהם של יהודי טורקיה בישראל לחלצם ממעמדם כקהילה לא נראית ולחזק את מעמדם של יהודי טורקיה במדינה החדשה כסוכנים פעילים יותר בכינון מערכת יחסי החוץ שלה.

פעילות זו התכתבה עם פעילות מקבילה בקרב מהגרים מארצות האסלאם לשלב את בני קהילותיהם במדינה החדשה. סמי שלום שטרית תיאר במחקרו רב-ההשפעה את המנהיגים המקומיים מקרב יוצאי אסיה ואפריקה שהשתלבו במפלגות השלטון, תחילה מפא"י ויורשותיה ואחרי כן הליכוד, כ'ממ"פים' – 'מזרחים משתפי פעולה'.¹⁴ מחקרו היה אחד מכמה מחקרים סוציולוגיים שהתמקדו ביחסי ממסד-עולים ונטו לסרטט את הממסד ההגמוני של תנועת העבודה כמדכא ואת המהגרים יוצאי אסיה ואפריקה כמדוכאים, ובתוך כך הם שאבו השראה מן הספרות הפוסט-קולוניאלית בחקר הגירה ואתניות.¹⁵ לעומת זאת, במחקרים היסטוריים שפורסמו בשני העשורים האחרונים ועסקו במנהיגים מקרב יהודי

12 בן הרצוג, 'המבט של פוליטיקאים ישראלים על יהודי התפוצות: חוק האזרחות כמקרה בוחן', בתוך: אופיר עבו ותניא ציון-וולדקס (עורכים), *העולם היהודי – מבטים מישראל: דימויים, ייצוגים וגבולות*, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר תשפ"א, עמ' 334-360.

13 על האופנים שיכלו יהודים יוצאי ארצות ערב לבטא בהם בכל זאת זיקות אתנו-לאומיות לתרבות הערבית וללשונה במסגרות פנים-ישראליות, למשל באמצעות קול ישראל בערבית או, פרדוקסלית, באמצעות שותפות בממסד הביטחוני שנלחם במדינות ערב, ראו לדוגמה: יובל ערב עברי, 'אבא עובד בעזה', בתוך: עמרי בן יהודה ודודן הלוי (עורכים), *עזה: מקום ודימוי במרחב הישראלי*, גמא, תל אביב 2023, עמ' 170-190.

14 סמי שלום שטרית, *המאבק המזרחי בישראל: בין דיכוי לשחרור, בין הזדהות לאלטרנטיבה*, 1948-2003, עם עובד, תל אביב תשס"ד.

15 ירון צור, 'ההיסטוריוגרפיה הישראלית והבעיה העדתית', *פעמים*, 94-95 (תשס"ג), עמ' 36-40.

ארצות האסלאם בישראל צוירה תמונה אחרת של האופנים שאותם מנהיגים מזרחים ניווטו בהם את דרכם בין נאמנות לממסד ובין נאמנות לקהילתם, וביקשו להעצים בכך את כוחם הפוליטי בד בבד עם העצמת קהילתם.¹⁶

באמצעות המקרה הייחודי של יהודי טורקיה בישראל מאמרנו מתכתב עם שתי גישות המחקר הללו ומבקש להפגיש ביניהן. אנו בוחנים כיצד נוצרו שתי מערכות נפרדות של דימויים עצמיים בקרב מנהיגי קהילת יהודי טורקיה במדינת ישראל הצעירה: האחת, שאותה ייצג איש משרד החוץ ומנהיג הקהילה הטורקית מטעם מפא"י שבתאי דינר, הייתה נאמנה לרוחה של תנועת העבודה ולסיפור ממסדי מפא"יניקי, באופן שמזכיר את התזה של שטרית בנוגע ל'ממ"פים'. האחרת, שאותה ייצג העיתונאי יצחק יעיש (1922-1970), שיקפה קולות אופוזיציוניים לשלטון, בעיקר בזיקה לציונים הכלליים, והיא מעידה על דפוסי התנגדות והעצמה עצמית, לא רק מול הממסד אלא מול אותם מנהיגים 'ממ"פים' כביכול. שתי הדמויות הללו ישמשו בבואה להבנת מערכת היחסים המורכבת בין הממסד לעולים.

היחסים בין ישראל לטורקיה בשנים הראשונות לקיומם כמעט לא נחקרו, בין השאר מאחר שנחשבו משניים ליחסי ישראל עם מדינות ערב.¹⁷ בשל מצב המחקר בתחום זה, אין תמה כי גם מקום כינון קהילתם החדשה של יהודי טורקיה בישראל ומקומם של יהודים טורקים בכינון היחסים הדיפלומטיים בין טורקיה לישראל טרם נחקרו. נראה להלן כי מנהיגי הקהילה הטורקית בישראל, בהיותם יוצאי מדינה בעלת חשיבות אסטרטגית לישראל וגם קהילת מהגרים גדולה בשנות המדינה הראשונות, סברו כי יש ביכולתם לחזק את מערכות הקשרים בין מדינת ישראל הצעירה לרפובליקה הטורקית החזקה כחלק משותפות אסטרטגית בגוש המערבי.

16 ראו לדוגמה: אסתר מאיר-גליצנשטיין, 'מחויבויות מתנגשות: המנהיגות המזרחית במפא"י בשנותיה הראשונות של המדינה', **ישראל**, 5 (2004), עמ' 63-97; ירון צור, 'הקריירה הקצרה של פרוספר כהן: מ"מגזר" קולוניאלי ל"מעמד" בישראל הצעירה, 1948-1949', בתוך: זאב שביט, אורנה ששון-לוי וגיא בן-פורת (עורכים), **מראי מקום: זהויות משתנות ומיקומים חברתיים בישראל**, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ובני ברק תשע"ד, עמ' 383-415; אורן קלמן, **מנהיגים עולים: מפא"י והנהגת עיירות הפיתוח בשני העשורים הראשונים למדינה**, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה תשפ"ג.

17 כך למשל קבע איתמר רבינוביץ: 'טורקיה ואיראן, שבתקופות קודמות מילאו תפקיד מכריע בתולדות האזור, נטלו בתקופה הנידונה חלק משני בפוליטיקה האזורית'. איתמר רבינוביץ, **השלום שחמק: יחסי ישראל-ערב 1949-1952**, כתר, ירושלים 1991, עמ' 18. על יחסי ישראל וטורקיה בראשיתם ראו: אלי פודה, **מפילגש לידועה בציבור היחסים החשאיים של ישראל עם מדינות ועם מיעוטים במזרח התיכון, 1948-2020**, עם עובד, תל אביב 2022, עמ' 301-303, 340-345; רן, אליהו ששון, עמ' 102-104. עפרה בנג'ו בחנה את כינונה של 'ברית פריפריית' בין ישראל לטורקיה, בעיקר בתחום הביטחוני, בשנים 1958-1964, אך מיעטה לעסוק בשנים הראשונות לכינון היחסים. ראו: Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave Macmillan, New York 2004, pp. 33-69.

אנו משתמשים כאן במקורות שכמעט לא נחקרו: קטעי עיתונות קהילתית בלאדינו מזה ומסמכים מארכיון משרד החוץ של ישראל מזה. המחקר הקיים טרם שילב שילוב שיטתי בין חומרים משני ארכיונים אלה, ולכן אנו מדגישים במאמר זה במיוחד את הדיון המתודולוגי בצביון הארכיונים המגוונים המשמשים לחקר יהודי טורקיה בישראל בשנות החמישים. גישתנו המתודולוגית מאפשרת תנועה בין סיפר מיקרו-היסטורי על תהליך ההגירה והקליטה של יהודי טורקיה לדיון מקרו-היסטורי על האופן שהם תפסו את פעילותם הדיפלומטית, כמו שהיא משתקפת במסמכים רשמיים שאצורים בארכיון המדינה. השילוב בין מקורות משני הארכיונים מנהיר את הקיום הקהילתי בן הזמן, ובייחוד את שיטות הייצוג העצמי של הקהילה במשלבים ובדרגות ייצוג שונות: הן כלפי הקהילה פנימה, בכוונה לגבש בקרבה סיפר קיבוצי, הן בפני הממסד. לשם כך נעמיק כעת בחומרים המשמשים אותנו לניתוח מקרה זה ובמורכבויות המיוחדות שהוא טומן בחובו.

בין ארכיון משרד החוץ לעיתונות הקהילתית

דיוננו מבוסס על מקורות משני ארכיונים עיקריים: ארכיון אחד, זה של מדור טורקיה במחלקת המזרח התיכון במטה משרד החוץ, שתיקיו אצורים בארכיון המדינה, נכנה כאן 'ארכיון גדול'. בין עובדי המדור נמצאו יהודים יוצאי טורקיה שהגיעו לישראל לפני הקמת המדינה, ובראשם ראש המדור שבתאי דינר, שדמותו תידון בהרחבה להלן. בראשית שנות החמישים הצטרפו לדינר נסים יעיש (1919-2010), יליד טורקיה שהיגר לארץ ישראל בשנת 1936,¹⁸ וחגי דיקן (1918-2007), יליד איסטנבול, שגויס למשרד החוץ מיד עם הגירתו לישראל במאוס 1951.¹⁹ העיתונאי שבתאי קשב קלוגמן (1898-1981) הזכיר באחד ממאמריו בדבר 'יהודי טורקי צעיר' אחר שעבד במדור – נסים בכר.²⁰

דינר ודיקן, ואולי גם טורקים אחרים שעבדו במשרד החוץ, גדלו באיסטנבול, העיר הגדולה והמרכזית ברפובליקה הטורקית, וזכו לחינוך איכותי יחסית. הם שלטו בשפת אִמֶם לאדינו, ובעקבותיה גם בספרדית קסטייליאנית. הם שלטו גם בטורקית, לשון מדינתם, שהוראתה נעשתה חובה בתקופת הרפובליקה. כבוגרי חינוך יהודי מסורתי בסיסי, ואחרי כן בשל זיקתם לארגונים ציוניים עוד בארץ מוצאם, הם ידעו עברית עוד לפני הגעתם לישראל, לרבות עברית מודרנית, כגון זו שננהגה ביישוב הארץ-ישראלית, והדבר הקנה להם הון תרבותי קביל בחברה החדשה. יהודים טורקים רבים, בעיקר ממשפחות בורגניות, רכשו בבית הספר גם את השפה הצרפתית, שפת הדיפלומטיה הבין-לאומית, שהקרבה בינה ובין לשון אימם הקלה את רכישתה ושההון התרבותי בעצם ידעתה הקל עליהם להשתלב בשירות הדיפלומטי הישראלי.²¹

18 'ניסים יעיש', אתר משרד החוץ, https://www.gov.il/he/pages/nissim_yaish. כל הפריטים מן המרשתת אוחזרו ב-31.7.2024.

19 'חגי דיקן', אתר משרד החוץ, https://www.gov.il/he/pages/hagay_dikan.

20 ק' שבתאי, 'נשכיתי לבין "טורקים"', דבר, 14.6.1949, עמ' 2.

21 על הדינמיקה הלשונית בקרב יהודים בראשית ימי הרפובליקה הטורקית ראו: Aron Rodrigue,

ארכיון משרד החוץ הוא ארכיון 'גדול' במובן של היותו ארכיון חומרי, מוחשי, כזה שבמילותיה של אריאלה אזולאי, 'בתיאורו שזורה גם נוכחותם של מי שמצויים בעמדות שונות של כוח המסמיכות אותם לשמור בו חומרים ולחשוף אותם, וגם בנוכחותן של אחרות הבאות לפשפש בו, ומורחקות ממנו או מורשות לפי הצורך'.²² הוא מייצג את כוחו של הממסד בראשות מפא"י וגם את כוחם של היהודים הטורקים שהועסקו בשירות המדינה הצעירה ושימשו מנהיגים מקומיים מטעם מפא"י. המנהיגות המקומית במפא"י טופחה לאחר שתנועת ההגירה לישראל, בימי העלייה הגדולה ולאחריהם, שינתה מן היסוד את הדמוגרפיה של החברה היישובית שקדמה להקמת המדינה. עוד באמצע שנות החמישים היו יוצאי אסיה ואפריקה כמעט 40 אחוזים מאזרחי ישראל, ובשנת 1969 נעשו אוכלוסיית הרוב במדינה.²³ כל המהגרים שהמדינה הכירה בהם כיהודים זכו לאזרחות ישראלית מתוקף חוק השבות (1950) וחוק האזרחות (1952), ולפיכך זכו יוצאי אסיה ואפריקה במהירות רבה לכוח אלקטורלי עצום. מרבית יהודי ארצות האסלאם או המזרחים לא היו בעלי זיקה לערכי תנועת העבודה בארצות מוצאם, ולכן איים הדבר על ההגמוניה של תנועת העבודה. כדי להימנע מאיום זה ולהתחזק טיפחה מפא"י מנהיגות מקומית בקרב אותם עולים.²⁴ בשלב הראשון גויסה מנהיגות זו מקרב ראשי היישוב הספרדי הוותיק וההנהגה הציונית שצמחה בארצות האסלאם בשנות הארבעים, אולם עד מהרה החלה מפא"י לאתר מנהיגים מזרחים ולקדםם באמצעות ממגנוני המפלגה.²⁵ מנהיגים מזרחים שצמחו בשורות מפא"י, למשל שלמה הלל (1923-2021), יליד עיראק, רכשו בשל כך כוח פוליטי ניכר.²⁶ השתלבותם של אחרים במגנוני המפלגה לא עלתה יפה. כזה היה למשל המקרה של פרוספר כהן (1909-1983), מזכיר הפדרציה הציונית במרוקו שהיגר לישראל, ביקש להשתלב במגנוני מפא"י, אך עד מהרה פרש בתסכול, 'ערק' ליריבה המרה חרות, נפלט גם ממנה ומצא את עצמו עוסק בהוראת צרפתית.²⁷

נראה להלן כי שבתאי דינר סומן בידי הנהלת מפא"י כמנהיג מקומי בקרב הקהילה הטורקית בישראל ופעל במפלגה בהצלחה יחסית במשך כעשור, בד בבד עם עבודתו כראש מדור טורקיה במשרד החוץ ואחרי כן בגופים ממסדיים אחרים. בדוח מפלגתי מאוגוסט 1956 נכתב כי מפא"י התייחסה למנהיגים המקומיים המזרחים כמי ש'נקראו לשאת על עצמם עול של שליחות כפולה: של המפלגה והיישוב כולו אל אחיהם העולים ושל אחיהם

'From Millet to Minority: Turkish Jewry', in: Pierre Birnbaum and Ira Katznelson (eds.), *Paths of Emancipation: Jews, States, and Citizenship*, Princeton University Press, Princeton 1995, pp. 238-261.

22 אריאלה אזולאי, 'ארכיון', *מפתח*, 7 (2014), עמ' 18.

23 ירון צור, 'הבעיה העדתית', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), *העשור השני: תשי"ח-תשכ"ח*, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"א, עמ' 119.

24 מאיר-גליצנשטיין, 'מחויבויות מתנגשות', עמ' 66.

25 שם, עמ' 63-97; קלמן, *מנהיגים עולים*.

26 מאיר-גליצנשטיין, 'מחויבויות מתנגשות', עמ' 88-94.

27 צור, 'הקריירה הקצרה של פרוספר כהן'.

העולים אל המפלגה ואל הישוב כולו'.²⁸ דינר ביטא 'שליחות כפולה' זו בכך ששימש 'שומר סף', אשר ייצג את מפלגת השלטון ואת מדינת ישראל בפני ציבור המהגרים, ובה בעת נדרש לרסן גורמים אופוזיציוניים בקרבו לתועלתה של המפלגה. בד בבד ראה דינר בעצמו אחראי לייצור דימוי חיובי של יהודי טורקיה כגורם יצרני ונאמן, הן בעיני מפלגת השלטון הן בקרב המהגרים עצמם. 'הארכיון הגדול' מתעד פעילות זו של דינר.

הארכיון האחר הוא 'ארכיון קטן' האוצר בתוכו את העיתונות של קהילת יהודי טורקיה בישראל – ארכיון המייצג קול קהילתי 'מלמטה'. במובן זה אין מדובר בארכיון של חומרים שדומה למשל לארכיונים פרטיים יווניים אשר אספו את סיפוריהם של פליטי חילופי האוכלוסייה בין יוון לטורקיה (1922-1924) או לארכיונים ייעודיים לתיעוד ההיסטוריה המודרנית והמושקטת של מהגרים אפרו-קריביים ללונדון.²⁹ הכוונה היא לאוספי עיתונות שמצויים בספריות שונות (בעיקר בספריית יד יצחק בן-צבי, בספרייה הלאומית בירושלים ובספריית מכון סלטי לחקר הלאדינו באוניברסיטת בר-אילן), המכונים יחד 'ארכיון' אשר מתעד את ההיסטוריה הקהילתית של יהודי טורקיה בישראל, בתקופה שמקורות חלופיים לבחינת ההיסטוריה שלהם 'מלמטה' כמעט אינם נמצאים בה.

מאז 1845 ראו אור במרחב העות'מאני והפוסט-עות'מאני כ-300 עיתונים בלאדינו, שפתם האתנית של יהודי טורקיה.³⁰ החשוב בעיתונים שראו אור בתקופה הרפובליקנית היה *Şalom* (שלום), שנוסד בשנת 1947 בידי אברהם ליאון (1912-1986), פורסם בלאדינו עד 1984 והיה ביטאונה הלא רשמי של הקהילה.³¹ בעשור הראשון לקיומה של מדינת ישראל ראו אור בסך הכול תשעה עיתונים של יוצאי טורקיה בישראל, כמה מהם מפלגתיים ואחרים עצמאיים, וגם עליהם אנו נסמכים במאמר זה.³² רובה של העיתונות הישראלית באותו עשור הייתה מפלגתית: מקצת העיתונים ראו אור ביוזמת המפלגות עצמן, ופורסמו בהם

28 מצוטט בתוך: קלמן, **מנהיגים עולים**, עמ' 113.

29 Penelope Papailias, 'Writing Home in the Archive: "Refugee Memory" and the Ethnography of Documentation', in: Francis Xavier Blouin and William G. Rosenberg (eds.), *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2006, pp. 402-416; Andrew Flinn, Elizabeth Shepherd, and Mary Stevens, 'Whose Memories, Whose Archives? Independent Community Archives, Autonomy and the Mainstream', *Archival Science*, 9, 1-2 (2009), pp. 71-86.

30 לביבליוגרפיה מקפת של עיתונים אלה ראו: דב הכהן, **אוצר הספרים בלאדינו, 1960-1490: ביבליוגרפיה מחקרית מוערת**, מכון בן-צבי, ירושלים תשפ"ב, עמ' 601-655.

31 בשנת 1984, בשל ירידת מספר הקוראים בלאדינו, החל *Şalom* לראות אור בטורקית, עם מוסף חודשי בלאדינו בשם *El Amaneser* (השחר), והוא ממשיך לראות אור עד היום במתכונת זו. על *Şalom* ראו: ננה טראבלוס, 'שלום – העתון היהודי היחיד בתורכיה', קשר, 13 (1993), עמ' 52-56.

32 על עיתונים אלו ראו בהרחבה: מרגלית סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה (1948-1958): בין תכנים לאומיים לתכנים אתניים (יהודים-ספרדים)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ח.

בין השאר מאמרים מטעמן שתורגמו לשפות שונות בידי אנשי המפלגה או עיתונאים שזוהו עמה, ועיתונים אחרים לא היו בבעלות המפלגות אך זוהו עמן וזכו למימון מהן.³³ נזכיר כאן שלושה עיתונים מרכזיים בלאדינו: שני שבועונים מפא"י *El Avenir* (העתיד, 1950-1949) ויורשו *El Tiempo* (הזמן, 1967-1950);³⁴ והעיתון שייסד יצחק יעיש, *La Verdad* (האמת, 1975-1949). יעיש, יליד איסטנבול, היה עיתונאי שכתב בטורקית ובלאדינו בעיר מולדתו. הוא הגיע לישראל בשנת 1949, וחודשים אחדים אחרי כן כבר רתם את ניסיונו העיתונאי כדי לייסד את עיתונו בתל אביב.³⁵ יעיש הגדיר את *La Verdad* 'עיתון של הטורקים' ושם לעצמו למטרה לפנות לקהלים רחבים ככל האפשר מקרב המהגרים מטורקיה, אף שעיתונו זוהה עם הציונים הכלליים. ואכן, במרוצת השנים גיוון יעיש את מבנה העיתון, טיפח מדור מכתבים למערכת ונמצא במגע מתמיד עם קוראיו.³⁶ לתקופה מסוימת בשנות החמישים אף הצליח יעיש להגדיל את תדירות הוצאתו לאור של עיתונו מפעם בשבוע לשלוש פעמים.³⁷ בעיתון *La Verdad* פורסמו בהתמדה מודעות רבות בנושאים שנגעו למוצרי צריכה, כגון אופנה ועישון וכן למקומות בילוי, כגון בתי קפה ומסעדות, והדבר מעיד שמפרסמים ראו בו כלי יעיל לקידום עסקיהם.³⁸ מלבד *La Verdad* ו-*El Tiempo*, עיתוני הלאדינו הישראליים האחרים לא האריכו ימים ולא המשיכו להתפרסם לאחר שנות החמישים.

עיתונות הלאדינו בישראל שינתה פניה בהתאם לאקלים הפוליטי והרבת תרבותי החדש שיהודים היו בו קהילת מיעוט אתני מהגר במרחב יהודי. היא שיקפה בעיקר את צרכיהם ונטיותיהם הפוליטיים של ארגוני עולים אשר נאבקו על משאבים, על השתלבות בתרבות ובפוליטיקה הישראלית ועל הזכות להכרה בתרבותם. ארגון עולי טורקיה נוסד עוד לפני הקמת מדינת ישראל, בסביבות 1943, בעקבות גל הגירה של כ-4,000 יהודים מטורקיה לארץ ישראל בראשית שנות הארבעים.³⁹ כמו שהשתקף בעיתוני הקהילה, עם ראשית העלייה הגדולה סייע ארגון עולי טורקיה בקליטת המהגרים החדשים, והסתייע לשם כך

33 דן כספי ויחיאל לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**, עם עובד, תל אביב תשנ"ב, עמ' 40-53.

34 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 69-74, 81-87.

35 שם, עמ' 75-80. הגיליון השלישי של *La Verdad* פורסם ב-28.10.1949, ולפיכך החל העיתון לראות אור כנראה כשבועיים קודם לכן. אנו מודים לד"ר מרגלית סטינגר על עצתה הטובה.

36 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 114.

37 שם, עמ' 115.

38 שם, עמ' 107.

39 על ארגון עולי טורקיה ראו: Weiker, *The Unseen Israelis*, p. 111. גל הגירה זה מהרפובליקה הטורקית הונע בעיקר בשל מס הרכוש המפלה שהטילה הרפובליקה בימי מלחמת העולם השנייה (1942-1943) על הלא מוסלמים בטורקיה, ובכללם היהודים, ומהענישה הקשה שהושתה על מי שלא הצליחו לשלם את שומת המס הגבוהה: שליחה למחנה העבודה אשקלה (Aşkale) שבמזרח אנטוליה. ראו: אסתר בנבסה ואהרון רודריג, **יהודי ספרד בארצות הבלקן במאות החמש עשרה-העשרים** (תרגמה מצרפתית ומאנגלית איה ברויר), מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"א, עמ' 186-187. למספר המהגרים ראו: תובל, **הקהילה היהודית באיסטאנבול**, עמ' 59.

בניסיון שצבר בשלהי תקופת המנדט. העיתון *La Union*, שפורסם בלוד, ייחד מפעם לפעם כתבות לסניף ארגון עולי טורקיה בעיר זו וגם לקשריו עם סניפים שכנים: יפו, רמלה וכפר סבא.⁴⁰ עיתונאי *El Avenir* נסים דנון (1912-1986) היה פעיל בארגון עולי טורקיה ביפו.⁴¹ למי שהפעילו את ארגון עולי טורקיה הייתה זיקה מסוימת למפלגת השלטון בישראל. העיתון *El Tiempo*, שזוהה עם מפא"י, הרבה לדווח על פעילויות תרבות שנתכרו בחגי ישראל בסניפי הארגון ביפו ובלוד,⁴² אולם בעיתונות נזכר גם סניף הארגון בשכונת התקווה, שביקש להדגיש את עצמאותו מהארגון הראשי.⁴³ בכך הדגיש גם סניף הארגון שנמצא בשכונת המצוקה את הסוכנות העצמית של תושביה.

הארגונים ביקשו בראש ובראשונה לספק לחבריהם מסגרות חברתיות ותרבותיות. כך למשל בדצמבר 1949 פרסם יעקב בן-מאור בעיתון *La Verdad* כתבה שקראה: 'הצילו את הנוער היהודי [הטורקי] מהסכנה'. בין הסכנות שתוארו היו 'מקומות מסוימים שבהם כל יום מאות אנשים "מפוצצים" מחשיש [están entosegando del Hachich] מול עיני המשטרה', והועלה צורך 'להרוג את הנחש הארסי [המכיש את] הצעירים באיסור משחק על כסף בכל בתי הקפה'. נרמז גם כי קיימת סכנה מפני פיתוי של צעירים מצד הומוסקסואלים מבוגרים יותר: '[יש להטיל] עונשי מאסר חמורים על כל אלו שפועלים נגד תורת משה ומובילים לדרכים רעות את הצעירים הקדושים'.⁴⁴ בפברואר 1950 תיאר יעיש בהרחבה את ההתמכרות למשחקי קלפים, ובפרט למשחק הפוקר, שאליה היה עד בריכוזי מהגרים טורקים שביקר בהם: לוד, יהוד, רמלה, בית שאן, מעברות באר יעקב ובית ליד, ועוד.⁴⁵ בחלוף כחודש ימים הציג יעיש את ההכרח בהתארגנות בקרב יוצאי טורקיה מאחר שבהיעדר 'אולמות ומנהיגים עבורם' הם 'מעבירים את זמנם הפנוי בשולחנות של קלפים המעמידים בסכנה את פרנסת (parnasa) ילדיהם'.⁴⁶

כמעט כל עובדי המדינה המיוצגים ב'ארכיון הגדול', וגם מכותביהם, היו גברים, ולכן ארכיון זה מייצג כמעט בלעדית קול 'גברי' והגמוני. אשר ל'ארכיון הקטן': אמנם גם הקול הדומיננטי בעיתונות הלאדינו הקהילתית היה 'גברי', אולם נמצאו בה גם קולות של נשים שיועדו במובהק עבור נשים. כך לדוגמה רוזה יעיש, רעייתו של עורך *La Verdad*,

40 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 103.

41 שם, עמ' 143.

42 שם, עמ' 205.

43 Yishak Yaech, 'Una Luz en el movimiento de los Turkanos en Israel', *La Verdad*, 10.3.1950, p. 3

44 Jaacov Ben-Maor, 'Salvaremos la Juventud Judia de Peligro', *ibid.*, 16.12.1949, p. 3
בכתבה זו מזהה התפיסה שרווחה בפלשתינה המנדטורית ומיצבה את ההומוסקסואליות כשיח הציבורי הישראלי כ'נגע נפוץ במזרח', שמחולליו העיקריים היו פלסטינים ויהודים מזרחים. ראו: עפרי אילני, 'נגע נפוץ במזרח: תיאורים של ההומוסקסואליות בעיתונות העברית של תקופת המנדט', **זמנים**, 131 (2015), עמ' 8-21.

45 Yishak Yaech, 'El poker', *La Verdad*, 3.2.1950, p. 3

46 Idem, 'Una Luz en el movimiento de los Turkanos en Israel', p. 3

ערכה בשנת 1956 מדור נשים בעיתון זה, ועסקה בו ביחסים בין בני זוג ובחינוך ילדים.⁴⁷ ב-*La Verdad* הובאו גם תכנים כגון פיליטון היתולי על 'פריז ואופנותיה', שתיאר 'סצנות קומיות המתרחשות לעתים בסלוני אופנה', למשל ניסיונותיה הכושלים של 'אישה עשירה מאוד' לבחור לעצמה בגדים.⁴⁸ קיומם של תכנים מסוג זה בעיתוני לאדינו ישראלים מצביע על הפנייה הנרחבת של מקצת העיתונים האלה לנשים, אך גם על הפרקטיקה שכינה מרגלית סטינגר 'נסיגה של העולות אל המרחב הפרטי' בתקופת העלייה הגדולה.⁴⁹ 60 אחוזים בערך מהנשים שהיגרו לישראל ממדינות אסיה ואפריקה ידעו קרוא וכתוב,⁵⁰ ולכן לא ייפלא שחלק ניכר מקוראי עיתונות הלאדינו הישראלית היו קוראות, ונמצאו גם נשים אחרות, מלבד רוזה יעיש, שהשתתפו בכתיבה בעיתונות זו.⁵¹

מסקירה זו אנו למדים כי 'הארכיון הגדול' של משרד החוץ ו'הארכיון הקטן' שפיתחה הקהילה עבור בניה ובנותיה ביטאו קולות מגוונים ואף מנוגדים בקרב יהודי טורקיה, המשקפים מאבק על אופני הייצוג של הקהילה בעיני הממסד. 'הארכיון הקטן' של הקהילה משקף עיסוק בנושאים שבאותה תקופה נחשבו חתרניים בעיני הממסד ולעתים קרובות סווגו ככאלה, כגון ביקורת על קליטת העלייה (לרבות מצפון אפריקה) ועל השוק השחור בתקופת הצנע. חופש העיתונות היחסי שנהנו ממנו יהודים ציונים (ואף אחרים) בתקופה הנדונה אפשר לקיים דיון עיתונאי ער בנושאים אלה, שהיו לא נוחים לממסד, גם אם היה זה בעיתונות מהגרים בשפה אתנית שיועדה לציבור קטן בעל השפעה פוליטית מוגבלת.⁵² זאת ועוד, רוב הטקסטים ב'ארכיון הגדול' כתובים עברית, אולם יש בו גם מסמכים בשפות אחרות, בעיקר צרפתית, שהייתה שפת הדיפלומטיה הבין-לאומית, ובמקרים מסוימים טורקית. לשון הקהילה – הלאדינו – נעדרה ממנו כמעט לחלוטין, גם בשעה

47 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 147.

48 'Paris i sus modas', *La Verdad*, 23.2.1956, pp. 13-14.

49 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 150. לרנה אקמקצ'יאולו הצביעה על תהליך דומה בקרב נשים ארמניות באיסטנבול בשנות העשרים והשלושים. ראו: Lerna Ekmekçioğlu, *Recovering Armenia: The Limits of Belonging in Post-Genocide Turkey*, Stanford University Press, Stanford 2016, pp. 121-129.

50 קלמן, **מנהיגים עולים**, עמ' 59. פעילות החינוך של רשת כל ישראל חברים באימפריה העות'מאנית מאז שנות השבעים של המאה ה-19 וחינוך מיסיונרי ויוזמות חינוך פרטיות הרחיבו מאוד את היקף אוריינות הנשים היהודיות באימפריה. אוריינות הנשים היהודיות גברה בתקופת הרפובליקה, עם התחזקות מערכת החינוך של המדינה הטורקית בעידן הלאומיות המונוליתית. על חינוך נשים בטורקיה ראו: Yucel Gelişli, 'Education of Women from the Ottoman Empire to Modern Turkey', *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 7, 4 (2004), pp. 121-135.

51 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 143-150.

52 ראו לדוגמה את הדיון הביקורתי של העיתון בלאדינו *Libertad* (חרות, 1950), של תנועת חרות, בקליטת העלייה מצפון אפריקה: תמיר קרקסון ואביעד מורנו, 'מחאה, פטרונות וסולידריות בין-עדתית: יהודי צפון אפריקה בעיתונות הלאדינו בראשית שנות החמישים', עת'מול, 279 (תשפ"ג), עמ' 30-33.

שקשרים בין גורמי ממסד לבני הקהילה התנהלו בשפה זו. לעומת זאת, העיתונות הקהילתית נכתבה בלשון הקהילה למרות המכש העברי של תקופת כור ההיתוך, והשימוש בלאדינו מתיישב עם העובדה שעיתונות זו משקפת את הקהילה אשר יצרה אותה. הסיפורים בעיתונות הקהילתית היו בדרך כלל קהילתיים ואישיים לעומת הסיפורים הפוליטיים-מדיניים והקיבוציים יותר המשתקפים ב'ארכיון הגדול'.

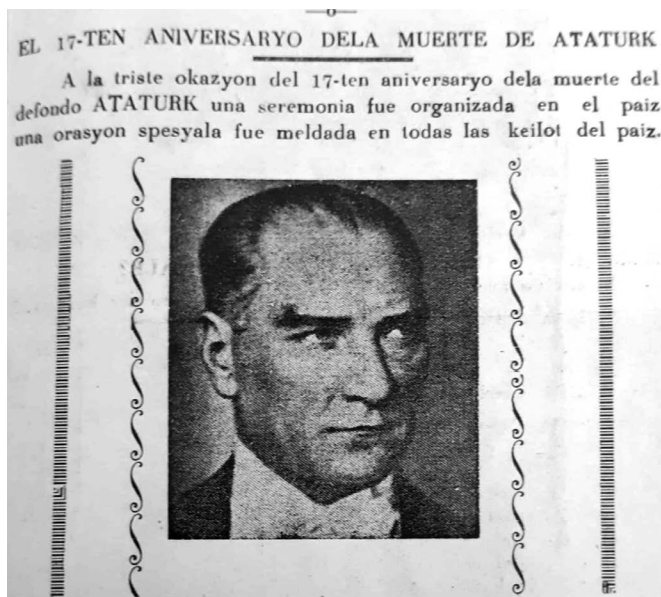
גאווה טורקית בתוך נייר עיתון

כדי להעמיק בהבנת ההבדלים בין הארכיונים ובין המקורות, יש לזכור כי הטורקים הדוברים בלאדינו בישראל היו קהל היעד המרכזי של עיתונות הלאדינו בישראל. הם ראו בעצמם את משמרי גחלת הלאדינו – הלשון שהביאו עמם פליטי גירוש ספרד (1492) לאימפריה העות'מאנית ושנתהוותה עם השנים בתור השפה העיקרית של המלך (הקבוצה האתנו-דתית) היהודי באימפריה העות'מאנית. לאדינו היא לשון ספרדית קסטיליאנית אשר מותכת ברכיבים עבריים וארמיים ואשר בהדרגה נוספו לה רכיבים מלשונות הסביבה: מטורקית, מערבית ומלשונות הבלקן השונות. עד המאה ה-20 נכתבה הלאדינו כמעט תמיד בכתב עברי, וזה שימר את ייחודה התרבותי.⁵³ בעקבות ליטון (Latinization) השפה הטורקית בראשית ימי הרפובליקה הטורקית (1928) החלה גם הלאדינו עד מהרה להיכתב באות לטינית ובזיקה לאורתוגרפיה צרפתית וטורקית.⁵⁴ לפיכך גם העיתונים הקהילתיים בלאדינו בישראל הצעירה, שרוב כותביה וקוראיה היו טורקים, פורסמו בלאדינו מלוטנת. הזיקה לטורקיה לאחר ההגירה לישראל התבטאה אפוא מראש בלשון קהילתית בלעדית שטיפחה קשר רגשי ושימשה כר לתמיכה בקהילה בעיצומם של תהליכי הגירה חסרי תקדים. לשון זו נועדה להנגיש לקהל קוראים טורקי רחב בישראל מגוון של ביטויים שפרטו על נימי הנוסטלגיה וחיזקו את הגאווה בטורקיה מולדתו. העיתונים הקהילתיים בלאדינו לא רק נכתבו בלשון הקהילה אלא גם ייחדו, ככל עיתון מהגרים בעל צביון טרנס-לאומי, התייחסות לחדשות מטורקיה. כך למשל בפברואר 1950 דיווח המדור 'חדשות מטורקיה' (novedades de Turkia) ב'*La Verdad* על טקסים שנערכו בקהילה היהודית בגאלאטה שבאיסטנבול, על הגעתה לאיסטנבול של השחקנית איבון דה קרלו (De Carlo) במסגרת מארצות הברית ועל משחק כדורגל בין נבחרת טורקיה לנבחרת איטליה; בתכנים אלה היה לא רק ערך

53 דוד מ' בוניס, 'לשון ג'ודזמו: מבוא ללשונם של היהודים הספרדים באימפריה העות'מאנית, מאגנס, ירושלים תש"ס, עמ' 17-49.

54 על ליטון הטורקית ראו: Benjamin C. Fortna, *Learning to Read in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic*, Palgrave Macmillan, New York 2011. עיתונות לאדינו באות לטינית החלה לראות אור בטורקיה בראשית בשנות השלושים, מיד לאחר רפורמת 1928. ראו: Rachel Simon, 'Jewish Journals in the Islamic World', in: Noam A. Stillman (ed.), *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, Brill, Leiden and Boston 2013, <https://tinyurl.com/br7tcyxx>.

חדשותי אלא גם ערך של גיבוש תודעה עצמית וממד נוסטלגי.⁵⁵ בחלוף שלושה שבועות פורסמו במדור זה חדשות על הבחירות הקרבות בטורקיה, על מעצר הפעיל אבדולאני ג'ונאטאי (Conatay) 'בעוון תעמולה קומוניסטית' ועל ליגת הכדורגל של איסטנבול.⁵⁶ נדגים כאן את זיקתם של העיתונים הקהילתיים לטורקיה באמצעות השימוש הרווח בדמותו של אבי הרפובליקה הטורקית מוסטפא כמאל אטאטורק (1881-1938) לפיתוח זיקה לאומית לרפובליקה הטורקית בקרב המהגרים בישראל. בקהילה הטורקית בישראל היו מי שראו בעצמם יוצאי מדינת אטאטורק,⁵⁷ ואחרים שילבו את זכרו במנהגים הדתיים שלהם. כך למשל בנובמבר 1955 דיווח *La Verdad* כי לרגל 'האירוע המעציב של האזכרה במלאת 17 שנים לפטירת אטאטורק המנוח [...] הוקראה תפילה מיוחדת בכל רחבי בתי הכנסת [kehilot] בארץ', כלומר אלה של יוצאי טורקיה (ראו דימוי 1).⁵⁸

דימוי 1: מודעה על תפילות לזכר אטאטורק בבתי הכנסת של יוצאי טורקיה בישראל
 17.11.1955, *La Verdad*, באדיבות ספריית יד יצחק בן-צבי, ירושלים

דיווח זה בעיתון קישר בין הפרקטיקות הדתיות שנהגו בקהילות יוצאי טורקיה ברחבי ישראל ובין תודעה רחבה יותר של זהות טורקית ישראלית. שבועיים לאחר שחזר דוד בן-גוריון, אבי האומה הישראלית, לכהונה שנייה כראש ממשלה, בחרו מתנגדיה של מפא"י, הציונים

- Nisim Bueno, 'Novedades de Turkia', *La Verdad*, 24.2.1950, p. 4 55
 Idem, 'Novedades de Turkia', *ibid.*, 10.3.1950, p. 3 56
 'Porke El Dr Paporich Se Olvido De Nozotros?', *La Union*, 31.8.1954, pp. 1-2 57
La Verdad, 17.11.1955, p. 3 58. ההדגשה במקור.

הכלליים, להדגיש את זכר אבי אומתם הטורקית. במאבק הפנימי מול מפא"י הדגישו הציונים הכלליים יוצאי טורקיה – חברים במפלגה שנתברכה בפוליטיקאים פרגמטיים יותר מאשר במנהיגים כריזמטיים – 'אב טרנס-לאומי' חלופי, בפרקטיקה שהייתה עשויה לבטא התרחקות נוספת מהממסד המפא"ניקי בעידן של כור היתוך. תמונת אטאטורק שצורפה לידיעה זו הבליטה והעצימה אותה והוסיפה לה לא רק נופך רגשני אלא גם ממד של גאווה על 'נאמנותם הכפולה' ועל הערך התרבותי הטמון בה עבור השתלבותם במדרג גבוה יותר בתוך מערכת הייצוגים האתנית הישראלית.

יוצאי טורקיה בישראל שימרו את זיקתם לאטאטורק גם בהקשרים אחרים. בשנת 1952 יזמו מהגרים מטורקיה שנמצאו בזיקה כלשהי לארגון עולי טורקיה, נטיעת יער על שם אטאטורק סמוך למושב גבע כרמל, שרוב תושביו היו בני הקהילה. היער ניטע בינואר 1953, וב-22 בינואר דיווח *Salom*, עיתונה של מחצית הקהילה שנותרה באיסטנבול, כי באירוע הנטיעה נכחו נשיא מדינת ישראל יצחק בן-צבי, ציר טורקיה בישראל שֶפְקָאֲתִי אִיסְתִינְיֵלִי (İstinyeli) וראש ארגון עולי טורקיה הנרי פרץ.⁵⁹ פרקטיקה זו של נטיעת יער בישראל הקנתה הון סמלי ופוליטי ליהדות התפוצות: קהילות שביקשו להנכיח את מעמדן הפילנתרופי בפרויקט הציוני, להבדיל מקהילות אסיה ואפריקה האחרות, שהן כביכול נטל. יומן החדשות הפופולרי 'גבע' מיום הנטיעה, שהוקרן בבתי קולנוע ברחבי הארץ לפני הסרט הראשי, תיעד את לחיצת היד בין נשיא ישראל לציר הטורקי ואת נוכחותו של המון רב באירוע, כנראה רובו ככולו יוצאי טורקיה.⁶⁰ כך שיקפו יהודים טורקים בישראל, ביוזמה 'מלמטה', זיקה טרנס-לאומית למולדתם הטורקית באמצעות הזדהות עם אבי האומה שהם עזבו, בד בבד עם קידום הקשר בין שתי מולדותיהם כאמצעי לקידום מעמדם בישראל.

הנאמנות לארץ המוצא בלטה בקרב יוצאי טורקיה בישראל הן לעומת בני הפוזות של המלטים האחרים שחיו לצדם ברפובליקה הטורקית, הארמנים והיוונים; הן לעומת קהילות מהגרים אחרות בישראל – יוצאי ארצות האסלאם מזה ויוצאי מזרח אירופה ומרכז מזרח אשור למלטים האחרים ופוזותיהם, אכן בקרב חברים מסוימים בקהילת הארמני שנותר לחיות באיסטנבול לאחר רצח העם הארמני (1894-1896, 1909, 1915-1918) ניכרה זיקה לדמותו של אטאטורק. כך למשל אינטלקטואלים שהגדירו את עצמם טורקים ארמנים וביקשו להפגין נאמנות לטורקיה הדפיסו באוקטובר 1935 את תמונת אטאטורק בעיתונם **נור הויס** (*Nor Huys*), והנופך הרגשני של התמונה הזכיר מאוד את זה שבתמונת אטאטורק אשר פורסמה ב-*La Verdad*.⁶¹ אולם זיקות חיוביות לטורקיה בקרב ארמנים נותרו בעיקר נחלת ארמנים שחיו בטורקיה, ולא נטו להיות נחלת ארמנים מחוץ לטורקיה, שהיו משוחררים מכל צורך להפגין נאמנות

59 'La Şara Atatürk en Israel', *Salom*, 22.1.1953, p. 4. עצם הדיווח בעיתון מצביע על העניין שגילו יהודי טורקיה שנותרו בארצם בזיקה לישראל ובקשרי החוץ שלה עם טורקיה.

60 'נטיעת יער אטאטורק על הר הכרמל', ארכיון הסרטים הישראלי, https://jfc.org.il/news_61, j.ournal/61141-2/97330-2. אנו מודים לד"ר דוד בורבק על שחלק עמנו סרטון זה.

61 Ekmekçiöğlu, *Recovering Armenia*, pp. 106-117. לתמונת אטאטורק ראו: שם, עמ' 115.

לכמאליזם לשם הישרדות.⁶² הדעת נותנת שכך היה גם בנוגע ליוונים. לעומת זאת, יהודים טורקים הפגינו זיקה לאטאטורק גם בפזורה שמחוץ לטורקיה, לרבות בישראל, מאחר שמשבר הנישול של יהודי טורקיה בשנות השלושים והארבעים הסב ליהודי טורקיה טראומה פחותה מזו שהסבו חילופי האוכלוסין ליוונים, וודאי מזו שהסב רצח העם הארמני לארמנים.⁶³ לכן יכלו היהודים לשמור על זיקה לדמותו של אטאטורק גם בהיותם בפזורה. אשר להקשר הישראלי: הנאמנות לארץ המוצא בלטה מאוד בקרב יוצאי טורקיה לעומת קהילות מהגרים אחרות לישראל בשנות החמישים, שאז התקשו המהגרים ממזרח אירופה וממרכזה לפתח מערכת יחסים טרנס־לאומית עם ארצות המוצא שלהם בשל הטראומה מן השואה;⁶⁴ ויוצאי ארצות ערב נותקו כמעט כליל מארצות המוצא שלהם בעקבות הסכסוך הישראלי-ערבי המתמשך. יוצאי טורקיה היו היחידים מקרב קהילות המהגרים לישראל בשנות החמישים – אשכנזים כמזרחים – שנהנו ממערכת קשרים דו־צדדיים (בילטרליים) מידיים עם המולדת שעזבו (ובכך קדמו בתשע שנים גם ליהודי איראן), והדבר חיזק פיתוח של הערכה עצמית בקרבם על יכולתם לתרום למדינת ישראל הצעירה. נעבור כעת לאופן שנעשה ממד זה כלי לגיבוש פעילות דיפלומטית בתוך משרד החוץ.

שבתאי דינר: הדיפלומט של יהודי טורקיה

מסמכי מדור טורקיה במשרד החוץ, בראשותו של שבתאי דינר, מעידים על תפקודו של דינר כמנהיג הקהילה הטורקית בישראל מטעם מפא"י בשנות המדינה הראשונות, וגם על השתלבות פעילותו כדיפלומט במערך התעמולה שניהלה מדינת ישראל כלפי דוברי טורקית בישראל ומחוצה לה. שבתאי דינר נולד באיסטנבול, כנראה לאחר מלחמת העולם הראשונה, וגדל ברובע באלאט, ששם התגוררה אוכלוסייה יהודית רבה.⁶⁵ בראשית 1939 לכל המאוחר, כשהיה דינר עלם צעיר לאחר סיום לימודיו התיכוניים, הוא היה שותף להקמת הארגון נאמני ציון. הארגון, שנוסד ביוזמה עצמית מובהקת, פעל במחתרת מחמת האיסור על פעילות ציונית גלויה בטורקיה, וביקש לקדם את עקרונות הציונות החלוצית, להפיץ ספרות עברית

62 שם, עמ' 114.

63 על משבר הנישול של יהודי טורקיה בתקופת הרפובליקה ראו: Rifat N. Bali, *The Silent Minority in Turkey: Turkish Jews* (trans. from Turkish Paul Bessemer), Libra Kitap, Istanbul 2013.

64 Dani Kranz, 'Changing Definitions of Germanness across Three Generations of "Yekkes" in Palestine/Israel', *German Studies Review*, 39, 1 (2016), pp. 99-120; משה צוקרמן ומשה צימרמן, *חושבים גרמניה: דיאלוג ישראלי*, רסלינג, תל אביב 2022, בייחוד עמ' 11-19, 49-62.

65 מרגלית סטינגר הביאה במחקרה תיאור ביוגרפי ראשוני של דינר: סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 142. מחקרנו מרחיב את היריעה בנוגע לדינר ומספק ניתוח ביוגרפי מקיף ראשון שלו, על בסיס מקורות שטרם נחקרו. על כך שדינר גדל בבאלאט ראו: נתן ייני, 'ציונות ברפובליקה התורכית ועלייה ממנה 1923-1952', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב תשס"ח, עמ' 48.

ברוח זו ולעשות נפשות לעליית טורקים לארץ ישראל. רוב חבריו היו תלמידים בגילי בית ספר. דינר שימש נשיא הארגון וקיים מגעים מטעמו עם מוסדות ציוניים, כגון קרן קיימת לישראל, קרן היסוד והסוכנות היהודית לארץ ישראל, וניסה לגייס את תמיכתם באגודה.⁶⁶ נאמני ציון נחלשו בתוך שנים אחדות בשל הגירת מקצת מנהיגי התנועה לארץ ישראל, לרבות דינר.⁶⁷ הלה הגיע לארץ ישראל במועד מסוים בראשית שנות הארבעים, והיה מעורב בארגון עליית הנוער מטורקיה. באוגוסט 1942 תיאר דינר בפירוט עבור קוראי העולם, ביטאון ההסתדרות הציונית, את עלייתם של נערים בני 12-17 שנקלטו בבן שמן, במגדיל ובנקודות חקלאיות אחרות.⁶⁸

מאז 1943 שימש דינר מזכיר מועצת המועדון קדימה בתל אביב, שהוקם בשנות השלושים בידי יוצאי סלוניקי אשר היגרו לתל אביב, ועד 1943 כבר זוהה בעיתון *הד המזרח* בשם 'מועדון יוצאי ארצות הבאלקאן', ובכלל זה טורקיה.⁶⁹ את פעילות המועדון מימנו כנראה בעיקר מסי החברים, שנמנו רובם עם הבורגנות הצומחת של יוצאי הבלקן וטורקיה בשלהי תקופת המנדט.⁷⁰ אם כן, דינר קיים בשנים הראשונות לאחר הגירתו פעילות קהילתית בקרב יהודים דוברי לאדינו מיוון, מבולגריה, מטורקיה ומקהילות פוסט-עות'מאניות אחרות, ולא רק בקרב יוצאי טורקיה.

עם הקמת המדינה גויס דינר למשרד החוץ, ושם מונה לראש מדור טורקיה במחלקת המזרח התיכון. המינוי הזה היה מהיר, ולא מן הנמנע שהיה לדינר ניסיון דיפלומטי מוקדם יותר, אולי במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.⁷¹ בו בזמן קיים דינר פעילות פוליטית

66 שם, עמ' 48-49.

67 בקיץ 1943, לאחר שעלה דינר לארץ ישראל, החלה לפעול בטורקיה תנועת החלוץ, בהנהגת פעילים ציונים מארץ ישראל, רובם ככולם ממוצא מזרח-אירופי. בעקבות כך נחלשה תנועת נאמני ציון עוד יותר, ואנשי החלוץ, שהיה להם הון תרבותי, סמלי וכלכלי רב מזה של נאמני ציון, הנהיגו את פעילות ההכשרה החלוצית בטורקיה בכלל ובאיסטנבול בפרט וריכוזו את העלייה. ראו: שם, עמ' 49-74.

68 שבתאי דינר, 'עלית נוער מתורכיה', *העולם*, 27.8.1942, עמ' 2-3.

69 'תל אביב: במועדון "קדימה" ת"א', *הד המזרח*, 19.4.1943, עמ' 17.

70 כך למשל הזמנה להשתתפות בחוג לספרות עברית שנשלחה בינואר 1946 ל-56 חברים במועדון קדימה, ובכללם דינר, מוענה לבני משפחות מכובדות מקרב יוצאי הבלקן וטורקיה, בדגש על יוצאי סלוניקי: אנג'ל, העליון, ונוזה, מודיאנו, מטרסו, מטלון, נבון, קובו, רקנאטי ועוד. ראו: מועדון קדימה, ועדת התרבות, אל הרשומים ברשימה הר"ב, 28.1.1946, ארכיון המרכז למורשת שאלוניקי ויוון, פתח תקווה, קלסר השנים 1946-1948.

71 בפברואר 1947 פרסם דינר מאמר מקיף, המשקף ידע גאופוליטי נרחב, על המאבק בין הרפובליקה הטורקית למדינה הסורית הצעירה על חבל אלכסנדריה. ראו: שבתאי דינר, 'תורכיה ובעית אלכסנדריה', *דבר*, 17.2.1947, עמ' 2. בהמשך אותה שנה הוא פרסם עוד מאמרים בדבר על יחסי החוץ של טורקיה. הידיעות המרובות שפרסם דינר במאמרים אלה והבמה שזכה לה בדבר מרמזות כי הוא היה מעורב בדיפלומטיה של היישוב עוד קודם להקמת המדינה. זאת ועוד, אליהו ששון, ראש המחלקה הערבית של הסוכנות היהודית, שימש כאמור הצייר הראשון של ישראל בטורקיה בד בבד עם ראשית פעילותו של דינר כמייסד מדור טורקיה במשרד החוץ; ייתכן אפוא שקשרי העבודה בין השניים קדמו להקמת המדינה.

מטעם מפא"י. כך למשל תיאר עיתונאי דבר ביוני 1949 את הרצאתו של דינר הכריזמטי בקורס לפעילי קליטה מקרב עולי טורקיה שזוהו עם מפא"י:

הקשבתי לנאומו ב'אידיש' שלהם [לאדינו], שיש לה, דרך אגב, צלצול רך ונעים מאוד [...] [הנוכחים] מחאו לו כף בתוך הנאום, ובסוף הנאום, וניכר היה שהוא קלע אל לבותיהם [...]. [דינר הרצה] על תקומת ישראל, על חיסול הגולה, על קשייה של המדינה [...]. כן, בין שבת דינר, מראשוני 'נאמני ציון', לבין אחיו, שרבים מהם נמצאו בארץ אך זה עשרה ימים, לא עמדה כל מחיצה.⁷²

בשנים הראשונות למדינה כתב דינר מאמרים שונים, ואלה פורסמו בעיתוני מפא"י בלאדינו, *El Avenir* ומאוחר יותר *El Tiempo*. באוקטובר 1950 הוא אף נבחר למועצת עיריית תל אביב מטעם סיעת הסתדרות העובדים הכללית, וכיהן בתפקיד עד יולי 1952.⁷³ בפרוטוקול ישיבת מרכז מפא"י שנקבעה בה הרשימה לקראת הבחירות לכנסת השנייה, אשר נערכו ביולי 1951, יועד דינר להשתבץ במקום ה-59 ברשימת המפלגה לכנסת. בפרוטוקול ציון דינר כאחד העולים מטורקיה, וזו עדות שבעיני הנהגת מפא"י הוא היה נציג של קהילתו; סמוך לו ברשימה נמצאו נציגים לעולי בולגריה, סוריה, תימן, טריפולי (לוב) והעלייה האנגלו-סקסית.⁷⁴ דינר הוצב לבסוף במקום ה-55 ברשימה, ובילקוט הפרסומים צוין מקצועו 'עסקן', ולא עובד מדינה.⁷⁵ באותן בחירות זכתה מפא"י ב-45 מנדטים, ודינר נותר מחוץ לכנסת, אולם עצם הצבתו במקום גבוה יחסית ברשימת מפא"י מצביע על כוחו הפוליטי האיתן בשנות המדינה הראשונות. כך למשל דינר הקדים במקום אחד ברשימת מפא"י לכנסת את גרשון אגרון (1893-1959), לימים ראש עיריית ירושלים, וב-12 מקומות את גיורא יוספטל (1912-1962), מנהל מחלקת הקליטה בסוכנות היהודית.⁷⁶ ערב הבחירות ולאחריהן נשלח דינר לא אחת מטעם מפא"י לאספות עולים בריכוזים של יוצאי טורקיה, למשל במושב העולים בורגתא בעמק חפר.⁷⁷

72 שבתאי, 'נשיתי לבין "תורכים"', עמ' 2.

73 להשתייכותו של דינר לסיעת ההסתדרות ראו לדוגמה: 'מעל במת המועצה העירונית', ידיעות תליאביב-יפו, 15.5.1951, עמ' 15. דינר הוחלף כחבר מועצה בידי מנחם כהן מאחר שדינר נמצא 'שוהה בחו"ל זה זמן רב'. ראו: ללא ציון מחבר, 'חבר מועצה חדש ממפא"י', חרות, 7.7.1952, עמ' 4.

74 'מפא"י בוחרת את נציגיה לכנסת: ישיבת המרכז, מפא"י, 22.6.1951, אתר העמותה למורשת משה שרת, ללא תאריך, <https://tinyurl.com/2ev3wt99>.

75 'חוק הבחירות לכנסת השניה, תשי"א - 1951, ילקוט הפרסומים, 174, 13.7.1951, עמ' 1141-1142, <https://tinyurl.com/b5ure7vr>.

76 שם, עמ' 1142. נציין כי להבדיל מאגרון, שעל שמו נקרא רחוב ראשי בירושלים, ומיוספטל, שעל שמו נקרא בית חולים באילת, מדינת ישראל לא הנציחה את דינר כלל. שלא כחגי דיקן, שדינר קלט לשירות החוץ של ישראל, וכנסים יעיש, שנזכרים באתר ההנצחה של משרד החוץ, דינר אינו מוזכר בו. גם ויקיפדיה העברית טרם מצאה לנכון לייחד לו ערך.

77 'מרכז מפלגת פועלי ארץ ישראל, מחלקת הקליטה: אסיפות עולים', דבר, 8.1.1952, עמ' 4. במודעות שעסקו במקצת אספות העולים האלה צוין שההוצאה נישאה ב'אישפ. [ניולית]' ואחרות - ב'ספרדית', כלומר בלאדינו.

בשנת 1952 לכל המאוחר סיים דינר את תפקידו במשרד החוץ. באותה שנה הוא נשלח לאמריקה הלטינית בשליחות קרן היסוד ופעל לגיוס כספים מטעם 'המגבית המאוחדת בקרב העדות הספרדיות במספר ארצות שבאמריקה הלטינית'. הוא שב לישראל בסתיו 1954.⁷⁸ לקראת הבחירות לכנסת השלישית (יולי 1955) לא נכלל דינר ברשימת מועמדי מפא"י לכנסת, והדבר מרמז על היחלשות כוחו הפוליטי.⁷⁹ למרות זאת, באותה תקופה נקרא דינר לדגל, שהה בישראל והשתתף באספות במעברות וביישובים שונים מטעם מפא"י.⁸⁰ אחרי כן עבד דינר במפלגת האיחוד העולמי, מפלגת הגג של מפא"י בהסדרות הציונית ובקונגרס הציוני העולמי, קודם להקמת מפלגת העבודה הציונית העולמית בשנת 1968. ביולי 1956 דנה מזכירות האיחוד העולמי בהשתתפות אישים בכירים שקשורים לתנועת העבודה (ובהם יוספטל), על מצבה של יהדות מרוקו לאחר שאסרו שלטונות מרוקו על ההגירה היוצאת ממנה לישראל. דינר תואר בכתבה זו במילים 'שליח האיחוד העולמי [...] שחזר כעת ממרוקו'. בישיבה הוא 'תיאר את מצבם ותלאותיהם של אלפי יהודים שחיסלו את עסקיהם ורכושם ומצטופפים לאלפיהם במחנה העליה' ו'דרש ממוסדות התנועה הציונית פעולה דחופה להתרת העליה ממרוקו'.⁸¹

אחרי כן, לכל המאוחר בשנת 1957, הגיע דינר למקסיקו, כנראה כשליח אחד המוסדות הלאומיים מטעם מפא"י.⁸² דינר ומשפחתו השתקעו בעיר, וממנה שלח דינר לעיתון **במערכה**, שזוהה עם העילית הספרדית הירושלמית הוותיקה, סקירה על הקהילות היהודיות במקסיקו.⁸³ בשנת 1967 נזכר דינר פעמיים **במערכה** כעורכו של עיתון ציוני במקסיקו סיטי – *Voz sefaradi* (קול ספרדי, 1966-1971).⁸⁴ ממאמר שפורסם בשנת 1977 עולה כי דינר נפטר שנים אחדות קודם לכן, במקום מושבו במקסיקו סיטי.⁸⁵ דינר שיקף בימי חייו דינמיקה מאלפת של זהויות: תחילה יהודי דובר לאדינו שנולד בתפר שבין ימי האימפריה העות'מאנית לימי הרפובליקה הטורקית, ששם גדל והתעצב;

78 'יחיד וציבור', זמנים, 12.11.1954, עמ' 8.

79 'חוק הבחירות לכנסת השלישית, תשט"ו – 1955 [נוסח משולב]', **ילקוט הפרסומים**, 425, 10.7.1955, עמ' 1005-1007, <https://tinyurl.com/2dykbv4j>.

80 ראו לדוגמה: ללא ציון מחבר, 'מרכז מפלגת פועלי ארץ ישראל, מחלקת הקליטה: אספות במעברות', **דבר**, 28.4.1955, עמ' 3.

81 ללא ציון מחבר, 'איסור העליה ממרוקו בדיוני האיחוד העולמי', שם, 31.7.1956, עמ' 4.

82 הדיווח המוקדם ביותר של דינר ממקסיקו פורסם בספטמבר 1957. ראו: שבתאי דינר, 'בשולי דברים: שליח בלי תואר', שם, 30.9.1957, עמ' 2.

83 שבתאי דינר, 'קבוצי היהודים במקסיקו', **במערכה**, 3.1.1964, עמ' 7, 17.

84 כתב העת אצור בספריית UCLA: <https://tinyurl.com/yc5u2nt5>. לשני המאמרים על כתב העת ראו: א' [אברהם] אלמאליח, "וזה ספרדי" – ירחון לחיי חברה', **במערכה**, 26.3.1967, עמ' 22; 'תואר ד"ר לפילוסופיה הוענק: להרב [!] אברהם שלם ממקסיקו', שם, 20.10.1967, עמ' 19.

85 מרדכי אבישי, 'מקסיקו: יהדות בבנין זכוכית', **על המשמר**, 22.9.1977, עמ' 4. מכיוון שהעיתון *Voz sefaradi* חדל להתפרסם בשנת 1971, ייתכן שבאותה שנה הידרדרה בריאותו של דינר או שהוא נפטר בה.

אחרי כן, פעיל ציוני צעיר מחתרתי בטורקיה בשלהי שנות השלושים, שייסד ארגון ציוני ביוזמה עצמית עוד לפני פעילות החלוץ; בשנות הארבעים מהגר צעיר לארץ ישראל, ספרדי מטורקיה שלא השתייך לעילית הספרדית הוותיקה, נעשה פעיל קהילתי בקרב המהגרים מהבלקן ומטורקיה והחל להשתלב בתנועת העבודה; בתקופה הנדונה במאמר זה איש שירות החוץ, בעל מהלכים בתחום המוניציפלי ויומרות בתחום הפוליטיקה הארצית, מנהיג קהילה טורקי שמבקש להשתמש בקשריו ובכישוריו כדי לקדם בעת ובעונה אחת זיקות הדוקות לישראל ולטורקיה בקרב הקהילה הטורקית; ולבסוף, משלהי שנות החמישים, יהודי ספרדי ציוני באמריקה הלטינית. דינר היה בכל פרקי חייו האלה הן יהודי ספרדי הן ציוני מקומי ועולמי, בעת ובעונה אחת.

נתמקד כעת בפעילותו של דינר כראש מדור טורקיה במשרד החוץ. הוא הופקד שם על מערך תעמולה חוץ-ישראלי, שכפי שנראה בהמשך, היה גם כלי לאוריינטציה פנים-קהילתית בישראל. המדור עקב בקפידה אחר עיתונים שהופצו ברפובליקה הטורקית בלשונות שונות (טורקית, לאדינו, צרפתית, יוונית ועוד) ועסקו בקשרים הדיפלומטיים שהתעוררו בין טורקיה לישראל, ביחסה של טורקיה לישראל ובהתפתחויות בקהילה היהודית המקומית.⁸⁶ בזיקה למעקב השוטף אחר העיתונים המתאימים בטורקיה הפיק מדור טורקיה ביטאון בטורקית – *Israil Devletinden Haberler* (חדשות ממדינת ישראל); זה פורסם מאז 30 בנובמבר 1948 והיה תגובה ישירה לפרסומים בעיתונות הטורקית הכללית מחוץ לישראל. לפי דוח של המדור, 'הביולטין מופיע בקביעות פעם בשבוע ונשלח לע"ע' [לעת עתה] לרשימה המכילה 350 כת[ו]בות של עתונאים, מיניסטריונים, מוסדות תרבות, סוכנויות ידיעות, לשכות מסחר בכל רחבי תורכיה וציריותיה בארצות העולם'.⁸⁷ בגיליון יחיד של הביטאון שהגיע לידינו, מ-15 במארס 1949, שישה עמודים אורכו, סקירה קצרה של הביוגרפיות של שרי ממשלת ישראל וקטעים מנאום של בן-גוריון שהציב שלוש מטרות עיקריות למדינה הצעירה: הגנה על גבולותיה ועל אזרחיה, קליטת עלייה וביסוס כלכלת המדינה הצעירה.⁸⁸ כמה מהפרסומים שעוררו את המדור להוציא לאור ביטאון בטורקית היו בסגנון אנטישמי, למשל חוברת טורקית מיולי 1949, 'שצלב הקרס וכתבה אנטישמית מסומנים עליה'.⁸⁹ גם הלשון הטורקית, שפת פרסום הביטאון

86 ראו לדוגמה ריכוז ידיעות עיתונאיות בלשונות אלו בנוגע לפתיחת הקונסוליה הישראלית באיסטנבול ב-16 בנובמבר 1949: א"מ, פ-981/3, עמ' 2-80.

87 מחלקת המזרח התיכון, משרד החוץ, 'דו"ח מעבודת המדור לעניני תורכיה של המחלקה למזרח התיכון', 2.1.1949, שם, חצ-72/28, עמ' 116-118 (הציטוט מעמ' 116). על הפקת הביטאון והפצתו ראו: שם, חצ-2568/5, לסירוגין.

88 ראו: *Israil Devletinden Haberler*, גיליון 16, 15.3.1949, שם, חצ-72/28, עמ' 102-107.

89 ש' דינר, המדור לעניני תורכיה, אל מר קרנצמן, המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית, ירושלים, 5.12.1949, שם, עמ' 150. פרסומים אנטישמיים בעיתונות הטורקית נפוצו בשנות השלושים והארבעים, בין השאר בזיקה לעליית הנאציזם ולתקופת השואה. ראו: אבנר לוי, 'הפרעות ביהודי תראקיה, 1934, פעמים, 20 (תשמ"ד), עמ' 115-123; Efrat Aviv, *Antisemitism and Anti-Zionism*, in Turkey: From Ottoman Rule to AKP, Routledge, London 2017, pp. 35-45, 60-62.

של מדור טורקיה, מרמזת שהביטאון יועד לקהל טורקי כללי, מוסלמי בעיקרו, ולא דווקא לקהל יהודי, שכן במקרה כזה הגיוני יותר שבתקופה הנדונה פרסום כזה עוד היה מופץ בלאדינו, ואולי אף בצרפתית.

אמצעי חשוב לא פחות לתעמולה, ואולי אף יעיל יותר מבחינת יכולת תפוצתו, היה שידורי קול ישראל בטורקית. יעקב שמעוני (סימון, 1915-1996), יליד ברלין שהיגר לארץ ישראל בשנת 1936, היה עמיתו של דינר במחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ. באוקטובר 1948, כחצי שנה לפני שהכירה טורקיה רשמית בישראל, פנה שמעוני למנהל קול ישראל (השידור הציבורי הישראלי):

משרד החוץ מבקש לפתוח בשידורים בשפה התורכית מ'קול ישראל'. בטוחני שאינני צריך להאריך בדברים על חשיבותם הגדולה של תעמולה וקשרים והפצת ידיעות באותה ארץ מזרחית-מוסלמית שאיננה אויבת לנו מעיקרה, אך עד היום סגורה בפנינו ובפני דברנו וזרה לנו עד מאד.⁹⁰

שמעוני ביקש למקם את השידורים בשעה אידיאלית לצריכה בטורקיה, והדבר תואם עם הרשויות הטורקיות.⁹¹

מתכתובות שהתנהלו בשנת 1949 עולה כי דינר פעל בהתמדה כדי לוודא את איכות שידורי קול ישראל בטורקית וקליטתם בטורקיה, תוך כדי שינוי התדרים לשם כך.⁹² שעות השידורים הוזזה לעתים לפי צורכי קול ישראל, שהיו לו עוד העדפות מלבד קידום היחסים בין ישראל לטורקיה.⁹³ דוגמה מרכזית להקפדתו של דינר על קידום שידורי קול ישראל בטורקית הוא ביקורה של קבוצת הכדורגל המפוארת פנרבחצ'ה בישראל במרס 1950, לארבעה משחקים מול קבוצות ישראליות שהשתייכו למרכז הפועל. ביקור זה תואם לפרטי פרטים עם משרד החוץ, ודינר היה מעורב בו עד אישור התפריט שהוגש לשחקנים⁹⁴ וארגון מסיבת הקוקטייל.⁹⁵ דינר פנה להנהלת קול ישראל כדי שתסקר את המשחק בשפה הטורקית: 'משרדנו מייחס חשיבות לבקור הראשון של קבוצה ספורטיבית מארץ כמו תורכיה ובדעתנו לנצל את הבקור הזה לפרסום רחב בעקר בארצות השכנות', כלומר

90 י' שמעוני, מחלקת המזרח התיכון אל ד"ר מ' סולובייצ'יק, מנהל קול ישראל, הקריה, 26.10.1948, א"מ, חז-2568/5, עמ' 542. ההדגשה במקור.

91 שם.

92 ש' דינר, המדור לענייני תורכיה, אל הנהלת קול ישראל, 16.10.1949, שם, עמ' 239; נסים כהן, מחלקת התיאום, קול ישראל, אל מר' ש' דינר, ראש מדור תורכיה [!], 2.11.1949, שם, עמ' 211.

93 ד"ר מ' סולובייצ'יק, מנהל שירות השידור, אל משרד החוץ - המחלקה למזרח התיכון, 10.2.1949, שם, עמ' 487; נ' כהן, מחלקת התיאום, אל מר' ש' דינר מחלקת המזרח התיכון לענייני תורכיה, 20.5.1949, שם, עמ' 385.

94 'אכיר לך תודה אם תואיל לאפשר למלון הנ"ל ["הירקון"] להגיש לחברי הקבוצה בשר בכל יום', כתב ראש הטקס במשרד החוץ למפקח על המזון, כשהוא מכתב את דינר. ראו: מ' סימון, ראש הטקס, אל המפקח על המזונות, יפו, 6.3.1950, שם, עמ' 98.

95 מחלקת המזרח התיכון אל הנהלת קפה 'בוסתן', רחוב בן-עמי 9, תל אביב, 6.3.1950, שם, עמ' 97.

בארצות ערב. 'על כן', הוסיף דינר, 'נבקשכם לאפשר לנו לשדר בימים 11 ו-18 במרס בשעה 20:00 שדור מיוחד בת בו תינתן סקירה מפורטת על מהלך המשחק ותוצאותיו'. לצורך כך נדרשה לכל היותר כרבע שעת שידור.⁹⁶

דינר ראה ביחסי ישראל-טורקיה כלי ליצירת עוצמה רכה של ישראל באזור, ובכלל זה להשפעה תרבותית, סמלית ופסיכולוגית על ארצות ערב. נראה כי דינר העלה בעיני רוחו משקיף פלוני בעולם הערבי שיעמוד כמשתאה מול הבאת קבוצת כדורגל נודעת ואיכותית למדינת היהודים שרק הוקמה. ההקשר המשתמע היה שארצות ערב מחמיצות את עוצמתה הגוברת של ישראל לא רק במישור הצבאי אלא גם במישור הדיפלומטי, התרבותי והספורטיבי, ואת יכולתה של ישראל לזכות בהכרה לפי העוצמה הרכה שהיא צוברת באזור. מובן כי לדימוי כזה היה קשר ישיר לגאווה שהרגיש דינר כלפי הזהויות הישראליות והטורקיות שלו, שבשלהי שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים נשזרו בקרבו להגדרה עצמית כיהודי ציוני, מזרח-תיכוני, בעל אוריינטציה מערבית במלחמה הקרה המתהווה.

שבתאי דינר: הצנזור הקהילתי

למרות התמקדותו של דינר בפעילות המערך הדיפלומטי הישראלי, לפעילותו היה פוטנציאל להפיכתו למנהיג קהילתי חדש, בעל פוטנציאל רב יותר לתווך בין הממסד לקהילה. כך למשל מהגרים יהודים טורקים צעירים יחסית, שבשני העשורים שקדמו להגירה לישראל למדו בטורקית במערכת החינוך של הרפובליקה, ולכן שלטו בשפה זו, יכלו למצוא עניין בביטאון משרד החוץ בטורקית שערך מדור טורקיה בראשות דינר. ביוני 1949 פנה ארגון עולי טורקיה לדינר: 'נבקש את כ"ב [כבודו] שיואל לשלוח בכל שבוע כמה עשרות אגזמפלרים [עותקים] של הבולטין הטורקית אשר מתפרסם על ידי מחלקתו', וזאת 'היות ויש רצון רב לדעת מצד עולינו לכל הנעשה בארץ' (ראו דימוי 2).⁹⁷

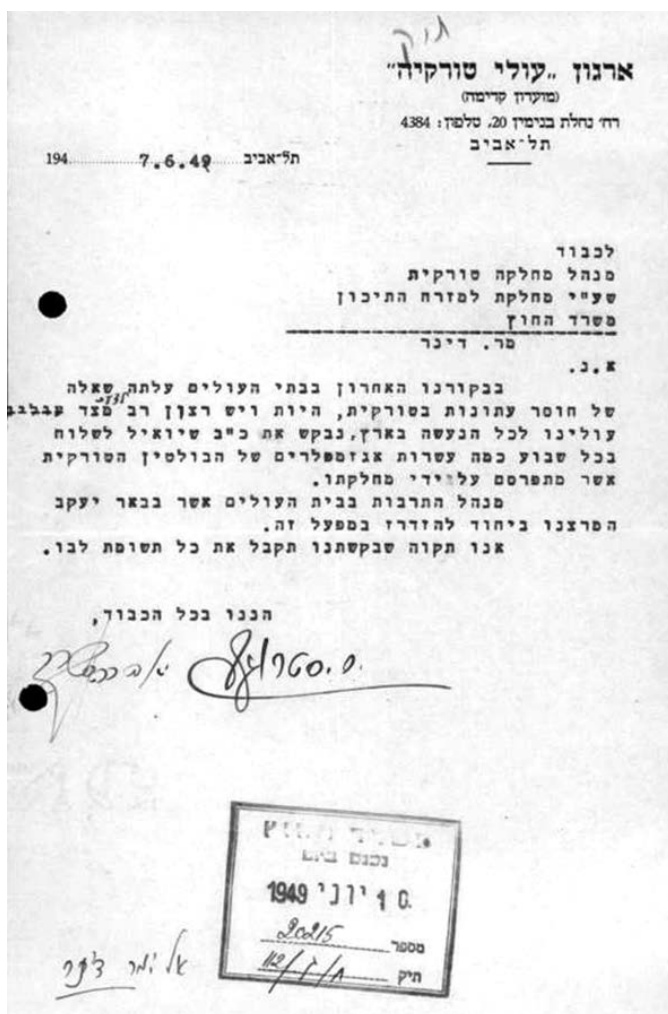
במכתב צוין כי ארגון עולי טורקיה פעל כחלק ממועדון קדימה של יוצאי הבלקן הדוברים לאדינו, שכאמור דינר היה פעיל מרכזי בו שנים אחדות קודם לכן. בקשה זו התאפשרה אפוא בזכות קשרים אישיים ארוכי שנים בין דינר לאנשי ארגון העולים. דינר נענה במהירות לפנייתם, שלח להם את הביטאונים, ולאחר דיאלוג נוסף עמו השיב: 'כי נתתי הוראה לשלוח בקביעות את הבולטין בשפה התורכית למחנות העולים בהם מרוכזים העולים מתורכיה לפי רשימתכם'.⁹⁸ כך, כלי שיוזם שירות החוץ של ישראל לצורך יצירת תעמולה כלפי חוץ נעשה בעת ובעונה אחת כלי לפיתוח אוריינטציה פנים-קהילתית ובעל פוטנציאל לתחרות פוליטית בין דינר למנהיגים אחרים.

96 ש' דינר, מחלקת המזרח התיכון, אל הנהלת קול ישראל, מח' תיאום התכניות, 1.3.1950, שם, עמ' 108.

97 ארגון 'עולי טורקיה' אל מנהל מחלקה טורקית [!], ש"י מחלקת למזרח [!], התיכון, משרד החוץ, מר דינר, 7.6.1949, שם, עמ' 370.

98 ש' דינר, המדור לעניני תורכיה, מחלקת המזרח התיכון אל התאחדות עולי תורכיה, 3.7.1949, שם, עמ' 358.

מאבק על הייצוגים האתניים של יהודי טורקיה במדינת ישראל הצעירה

דימוי 2: פניית ארגון עולי טורקיה לקבלת עותקים מביטאון מדור טורקיה, 7.6.1949.
א"מ, חצ-2568/5, עמ' 370. באדיבות ארכיון המדינה, ירושלים

כאמור, דינר כתב בעיתוני הלאדינו שזוהו עם מפא"י, אולם בעיתון המתחרה שערך יעיש כונה דינר בנובמבר 1949 'דיקטטור'.⁹⁹ מנגנון התעמולה המשומן שעליו הופקד דינר כאיש משרד החוץ היה לעתים קרובות לצנינים בעיני חברי קהילה שונים; פרט זה אינו מפתיע, שכן ממסמכי משרד החוץ ברור כיצד ביקש מנגנון זה לסנן קולות פנימיים ביקורתיים שהיו

99 סטינגר, 'עיתונות הלאדינו בראשית שנות המדינה', עמ' 210, הערה 96.

לא רצויים בעיניו וכאלה שישפיעו לרעה על דימויה של ישראל ועל הניסיון המאומץ לקיים תעמולה לשם חיזוק דימוי זה.

במקרה אחד התפרסם בסתיו 1949 מאמר על בית העולים בנתניה של המדור לטיפול בעולה בעיתון טורקי ששמו לא צוין.¹⁰⁰ עותק של המאמר – 'Yahudi devleti güc durumda' (המדינה היהודית נמצאת במצב מורכב) – נשלח למדור טורקיה במשרד החוץ ונשמר בארכיון. הוא עסק בתופעות קשות לעיכול בחברה הישראלית בת הזמן, שהמודעות החברתית אליהן הייתה רחבה אולם הממסד ביקש לצמצם את הדיון בהן: תופעת העזיבה של מהגרים יהודים, בין השאר מצפון אפריקה, את ישראל, והשוק השחור שהתקיים לצד משטר הצנע.¹⁰¹

לפי מכתב אשר מוען לדינר, יהודים טורקים ששכנו בבית העולים בנתניה ביקשו לדבר על מאמר זה בשידורי קול ישראל לעולה שנערכו בשפה העברית, ולכן פנתה הנהלת בית העולים בנתניה לאחרים על שידורי קול ישראל לעולה לדינר [כדי ש]תואילו לתרגם לנו את המאמר המצורף, שכן המדור לטיפול בעולה ביקש מעימנו להשתמש במאמר באחד משידורינו הבאים, שאליהם מאזינים גם יהודי טורקיה.¹⁰² במשתמע, אנשי המדור לטיפול בעולה ביקשו את אישורו של דינר לשימוש בחומר זה או שביקשו ממנו לחזק את סברתם שעליהם להיפער מצרה זו. התיקים מהתקופה הנדונה מפורטים ביותר ומלאים תכתובת של דינר על מגוון נושאים, אולם לא מצאנו בתוכם את תגובתו לעניין זה. אנו משערים כי דינר ביקש לחסום את השידור השנוי במחלוקת, אשר היה עלול לקרוא תיגר על הדימוי שביקש לטפח בקרב יהודי טורקיה בנוגע למדינת ישראל, וייתכן שהצליח בכך. מאז הציג ז'אק דרידה בספרו הנודע מחלת ארכיב (*Mal d'archive*, 1995) את הארכיבאי השומר על מסמכי הארכיון בתור 'שומר סף'¹⁰³ רבו מאוד המחקרים הביקורתיים על הארכיון ועל הצנזורה הקיימת בארכיונים, ובפרט ב'ארכיונים גדולים'. גם השיח הציבורי בנושא גבר מאוד בשנים האחרונות, למשל בכל הנוגע לצנזורה הגוברת על מסמכים מארכיון המדינה – בין השאר במעבר ההדרגתי להנגשה דיגיטלית של אוספיו.¹⁰⁴ דיונים

100 בשל עיצוב עמודי העיתון ייתכן שגזיר העיתון פורסם בעיתון הנפוץ *Yeni Sabah* (בוקר חדש, 1964-1938), שירשו *Sabah* (בוקר) רואה אור עד ימינו. השוו לגזיר עיתון אחר מהעיתון שנשמר בארכיון המדינה: א"מ, פ-981/3, עמ' 25. אנו מודים לד"ר נדב סולומונוביץ על עצתו הטובה.

101 ראו: 'Yahudi devleti güc durumda', ללא תאריך, א"מ, חצ-2568/5, עמ' 225-228. מעניין לציין כי המאמר לווה בתמונה של בן-גוריון באיקונוגרפיה טורקית אופיינית בת הזמן (שם, עמ' 227), וזו הדהדה בין השאר את האיקונוגרפיה של דמות אטאטורק.

102 אברהם ברטורא, שידורי קול ישראל לעולה אל דינר, משרד החוץ, המחלקה למזרח התיכון, 31.10.1949, שם, עמ' 223.

103 ז'אק דרידה, מחלת ארכיב: הרפסה/רושם/רישום פרוידיאניים (תרגמה מצרפתית מיכל בן נפתלי), רסלינג, תל אביב 2006.

104 אזולאי, 'ארכיון', עמ' 37-17; יעקב לזוביק, 'אלפי תיקים היו אמורים סוף סוף להיחשף. ואז הגיעה הצנזורה', *הארץ*, 20.4.2022, <https://tinyurl.com/yshuyf4j>.

אלה נגעו גם לחקר יהודי ארצות האסלאם בישראל, למשל כאשר פסק בג"ץ בשנת 2021 נגד ההיסטוריון שי חזקוני, שעתר בבקשה לקבל גישה למסמכי שירות הביטחון הכללי על פעילותו במעברות בשנות החמישים, בטענה שחשיפת מסמכים אלה יש ביכולתה לפגוע בביטחון מדינת ישראל.¹⁰⁵ אכן, מנגנוני צנזורה מורכבים מקשים את הביצוע של מחקרים בארכיונים גדולים, אולם לעתים דווקא הם מספקים לנו חרך הצצה איכותי למקרים שגורמים מרכזיים שימשו בהם 'צנזורים' בעצמם. כזה היה המקרה של דינר, עובד המדינה הבכיר, בקהילת יהודי טורקיה שהוא השתייך אליה.

זמן קצר לאחר שהיגר יצחק יעיש מאיסטנבול לישראל, בראשית 1949, הוא ביקש לרתום את ניסיונו כעיתונאי בטורקית ובלאדינו במולדתו כדי לערוך עיתון בלאדינו עבור הקהילה הטורקית בישראל. בתקופה הנדונה נדרש כל מייסד עיתון חדש לקבל אישור מהמנהל לעיתונות, הסברה וקולנוע במשרד הפנים הישראלי.¹⁰⁶ כך עשה גם יעיש. במאי 1949 ביקש ישעיהו קלינוב (1890-1963), ראש המנהל לעיתונות, הסברה וקולנוע, חוות דעת ממחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ על יעיש ('אש יצחק') ועל עוד אדם – יעקב בן מאיר (הכוונה ליעקב בן-מאור), כדי לבחון אם לאפשר להם להוציא לאור עיתון בעריכתם (ראו דימוי 3).¹⁰⁷ ממכתבו של קלינוב מתברר כי יעיש ובן-מאור ציינו בבקשתם להוציא לאור עיתון בישראל כי בהיותם בטורקיה הם ערכו את השבועון *Or Yehuda*, שמטרתו 'תעמולה ציונית', וכי 'ברצונם להמשיך בהוצאת השבועון כאן בשפה הספרדית [היהודית], בשביל עולים חדשים מארצות שונות, דוברי איספנוולית'.¹⁰⁸ קלינוב קיים שיחה מקדימה עם איש משרד החוץ, וממנה 'מתברר שיש בידי מחלקתכם אי-אלה ידיעות על האנשים הנ"ל'. קלינוב לא הסתפק בחוות הדעת הלא רשמית וביקש חוות דעת בכתב.¹⁰⁹

הנושא הועבר עד מהרה ל'שומר הסף' הממסדי בנוגע לקהילה הטורקית בישראל, הלא הוא דינר. הלה השיב לקלינוב במהירות כי יעיש עסק בפעילות עיתונאית בטורקיה, אולם עיתונו 'לא עמד כלל על הגובה מבחינה פובליציסטית אפילו בהשוואה לרמת העתונות הקיימת בתורכיה'. דינר, שלא בפעם הראשונה הפגין בקיאות עמוקה במתחולל בטורקיה ובקרבת יהדותה, ביטא נקודת מבט ממסדית במלואה, שלפיה יעיש ומשפחתו הם 'עולים

105 עופר אדרת, 'בג"ץ: חשיפת מסמכי פעילות שב"כ במעברות עשויה להסב נזק לביטחון המדינה', **הארץ**, 7.4.2021, <https://tinyurl.com/2vm7syby>.

106 עמוס בלובשטיין-נבו, "'חוצפת הלעז': כך ניסתה העיתונות העברית לחסל את העיתונות הלועזית בעשור הראשון למדינה", **קשר**, 50 (2017), עמ' 53-70. פרקטיקה מקבילה התקיימה בנוגע להקרת סרטי קולנוע: גיורא גודמן, "'פגיעה במעצמה ידידותית': הצנזורה על הקולנוע בישראל והמלחמה הקרה, 1948-1967", **עיינים**, 37 (2022), עמ' 121-146.

107 למאמר שפרסם בן-מאור ב-*La Verdad* ראו הערה 44 לעיל.

108 י' קלינוב, ראש המנהל לעיתונות, הסברה וקולנוע אל מר דינר, המחלקה למזרח התיכון, משרד החוץ, 17.5.1949, א"מ, חצ-2568/5, עמ' 391. מניסוח זה משתמע כי העיתון שיעיש ובן-מאור ביקשו להוציא לאור נועד אז לא רק עבור הקהילה הטורקית אלא גם עבור יוצאי בולגריה, יוון ומדינות אחרות.

109 שם.

מדינת ישראל
משרד הפנים

א. סר גינר, המחלקה לפזרח התיכון, משרד החוץ.

ב. י. קלינוב, מינהל לעתונות, הסברה וקולנוע

תאריך: י"ח אייר תש"ט
(17.5.49)
8355 / ט/ב

פנו אלינו ה"ה אש יצחק ובן-מאיר יעקב, עולים חדשים מתורכיה, בבקשה לתת להם רשיון להוציא שבועון בשפה הטורקית, בפנייתם נאמר, כי בתורכיה היו עורכי שבועון "אור-יהודה", ומטרת השבועון הייתה תעמולה ציונית. ברצונם להמשיך בהוצאת השבועון כאן בשפה הטורקית, בשביל עולים חדשים מארצות שונות, דוברי איספניולית

מהשיחה הטלפונית היום אתן מתברר שיש בידי מחלקתם אי-אלה ידיעות על האנשים הנ"ל. נכיר לכם טובה אם תואילו להודיענו בכתב בהקדם האפשרי את דעתכם בענין זה.

י. קלינוב
ראש המינהל.

משרד החוץ
מחלקת המזרח התיכון

התאריך: 18 מאי 1949
1357-3
24/1949/46

דימוי 3: פניית המנהל לעיתונות, הסברה וקולנוע במשרד הפנים למשרד החוץ בנוגע לבקשתם של יעיש ובן-מאור להוציא לאור עיתון בלאדינו, 17.5.1949. א"מ, חצ-2568/5, עמ' 391. באדיבות ארכיון המדינה, ירושלים

חדשים אשר טרם התערו בחיי הארץ', ולפיכך יש צורך לפקח על הוצאת העיתון לאור מאחר שהם 'מתכוונים להפיץ את שבועונם בקרב העולים החדשים'. 'לדעתנו', סיכם, 'יש לשקול באיזו מידה האדונים הנ"ל יוכלו להביא תועלת לענין עדין זה' של קליטת העלייה. דינר הותיר את הסוגיה 'לשיקולן' של הרשויות, אולם מנימת מכתבו היה ברור שהוא מתנגד להוצאה לאור של עיתון כזה.¹¹⁰

110 ש' דינר, המדור לעניני תורכיה במשרד החוץ אל מר' קלינוב, מינהל לעתונות, הסברה וקולנוע,

בשל ניסיונו של דינר למנוע מייעש את ייסוד עיתונו היו לייעש סיבות טובות למדי לראות בדינר 'דיקטטור', במילותיו, אולם על אפו ועל חמתו של דינר נוסד לבסוף עיתונו של יעיש – *La Verdad* – כעבור חמישה חודשים. כוחו של דינר היה מוגבל, ולא היה ביכולתו למנוע ממגרים חדשים, ובכללם יעיש, לשקף בעיתוניהם האופוזיציוניים את המציאות המורכבת בישראל, גם כאשר לא היה הדבר לרוחו ופגע בעניו במעמד של יהודי טורקיה.

סיכום

במאמרנו בחנו את מאמצייהם של שני מנהיגים טורקים בולטים בישראל להבנות את דמותם של יהודי טורקיה בישראל על רקע תפיסתם הממסדית כבלתי נראים. כוחו הפוליטי של שבתאי דינר, שנבע מהיותו בכיר בממסד של מפלגת השלטון ונציגם של יהודי טורקיה מטעמה וגם איש שירות החוץ הישראלי הצעיר, ניכר. דינר ביקש להשתמש בו לא רק לצורכי תעמולה כלפי חוץ אלא גם כדי לפקח על השימוש שערכו מנהיגי קהילה טורקים אחרים, כגון יעיש, בזיקתם בעלת החשיבות המיוחדת של יהודי טורקיה בישראל לארץ מוצאם, שהייתה גם שותפה אסטרטגית של מדינת ישראל הצעירה. דינר, מהגר ותיק יחסית, ניסה באופנים שונים להפעיל את כוחו כלפי יעיש, המהגר החדש, שזוהה עם הציונים הכלליים. הוא הקשה עליו להשמיע את קולו הייחודי, שכלל הנראה נתן ביטוי לשיח נרחב יותר בקרב עולי טורקיה בישראל, כפי שמעידה תפוצת עיתונו של יעיש, *La Verdad*, בקרבם. במקרים אלה בלטו יחסי הכוח הפנימיים בין מהגרים ותיקים וחדשים מזה ובין אנשי מפלגת השלטון והמתנגדים הפוליטיים להם מזה.

דינר הפרגמטי התערב בעיתונות הקהילתית של יוצאי טורקיה כשזו הייתה לא לרוחו. בשל ניסיונו לנתב את זרימת המידע בקרב הקהילה הטורקית בישראל כרצונו, הוא נכנס לעימות מתמשך עם גורמים קהילתיים אופוזיציוניים לממסד של מפא"י. דוגמה בולטת להיבט זה היא ניסיון מוקדם למנוע מייעש את הקמת אותו עיתון אופוזיציוני בלאדינו – *La Verdad*, שלאחר הקמתו נטה לבקר את הממסד בהקשרים של מדיניות כלכלית וקליטת עלייה. דינר הקשה לא אחת על יעיש את פעילותו, אך לא היה ביכולתו למנוע מייעש מלפעול בזירה הפנים-קהילתית בהיקפים ניכרים למדי, תוך כדי התכתבות מתמדת עם קהל הקוראים, ש'הארכיון הקטן' של עיתונות הקהילה חושף אותה. בפועל, דומה כי התחרות בין דינר לייעש היא שדרבנה את האחרון להתמיד בחיפוש אחר בני קהילה שיאמצו את נקודת המבט שלו ולהפיץ את מסריו בקרב קהל קוראים רחב ככל האפשר. אם כן, המקרה הטורקי אינו אלא מקרה בוחן להבנת מורכבויות פנים-קהילתיות בשאלת הייצוג של קהילות מהגרים במדינת ישראל הצעירה ולבחינת מערכות יחסים מסועפות ורב-כיווניות, ובכללן מתחים פנים-קהילתיים בשנותיה המכוננות של ישראל.

